

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI

Ubeyd Abdullah KAYA

OSMANLI DÖNEMİ KUDÜS TARİHİNDEKİ SOSYAL HİZMET
UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (1516-1917)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2025

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI

Ubeyd Abdullah KAYA

OSMANLI DÖNEMİ KUDÜS TARİHİNDEKİ SOSYAL HİZMET
UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (1516-1917)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ümmet ERKAN
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Metin ERDEM
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÜLTEKİN

MUŞ-2025

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR	V
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	VI
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HİZMET VE SOSYAL YARDIM UYGULAMALARI

1.1. TANIM VE TEMEL KAVRAMLAR.....	4
1.1.1. Sosyal Hizmet.....	4
1.1.2. Sosyal Hizmet Uygulamaları.....	7
1.1.3. Sosyal Yardım	9
1.1.4. Sosyal Yardım Kuruluşları ve Vakıflar.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

KUDÜS TARİHİ VE OSMANLI DÖNEMİNDE KUDÜS

2.1. KUDÜS'ÜN ANLAMI VE ÖNEMİ	12
2.1.1. Kudüs.....	15
2.1.2. Osmanlı Döneminde Kudüs	25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ KUDÜS TARİHİNDEKİ SOSYAL YARDIM UYGULAMALARI VE SOSYAL KURUMLAR

3.1. MESCİDLER VE CAMİLER.....	37
3.1.1. Ömer Mescidi	37
3.2. ŞADIRVANLAR	38
3.2.1. Kasımpaşa Şadırvanı	38
3.3. SEBİLLER.....	39
3.3.1. Karanlık Kapı Sebili	39
3.3.2. Kanuni Çeşmesi	40
3.4. MEDRESELER.....	42

3.4.1. Ahmet Paşa Medresesi	42
3.4.2. II. Mahmud / Peygamber Aşıkları Eyvanı	43
3.4.3. Ahmet Paşa Halvethanesi	44
3.4.4. Süleyman Tahtı	45
3.5. KUBBELER	46
3.5.1. Nebi Mihrabı ve Kubbesi	46
3.5.2. Ruhlar Kubbesi	48
3.6. KAPILAR VE ŞEHİR KALESİ	49
3.6.1. Şam Kapısı	49
3.6.2. El-Halil / Yafa Kapısı	50
3.6.3. Kudüs Şehir Kalesi	50
3.7. KUDÜS'ÜN LİMANI Yafa ŞEHRİNDEKİ OSMANLI ESERLERİ	51
3.7.1. Mescidü'l Bahr / Deniz Cami	51
3.7.2. Mahmudiye (Ulu) Cami	53
3.7.3. Süleyman Paşa Sebili (Çeşmesi)	54
3.7.4. Yafa Saat Kulesi	54
3.7.5. Hasan Bey Cami	55
3.8. OSMANLI DÖNEMİ KUDÜS ŞEHRİNDEKİ HAMAMLAR	56
3.8.1. Sultan Hamamı (Hamam Es-Sultan)	56
3.8.2. Sitti Meryem (Esbat Kapısı) Hamamı	58
3.9. OSMANLI YÖNETİMİNDEKİ KUDÜS'TE RAMAZAN	59
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	60
KAYNAKÇA	64

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI DÖNEMİ KUDÜS TARİHİNDEKİ SOSYAL HİZMET UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (1516-1917)

Ubeyd Abdullah KAYA

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ümmet ERKAN

2025, 72 sayfa

Bu tezin amacı, sosyal hizmet bilimi ve faaliyetlerinden önce, Osmanlı Devleti idaresinde yönetilen Kudüs şehrindeki sosyal yardım faaliyetlerini, 1516-1917 yılları arasını kapsayacak şekilde incelemek ve belirtilen yıllar arasında, Osmanlılar tarafından Kudüs'te yapılan sosyal yardım çalışmalarını değerlendirmektir. Bu amaçla çalışmada sosyal hizmet biliminin gelişimi ve sosyal yardım uygulamalarının geçmişi incelenerek, Osmanlı Dönemi Kudüs tarihindeki (1516-1917) sosyal yardım uygulamalarına ve Osmanlılar tarafından Kudüs'te yapılan sosyal yardım çalışmalarına yer verilmektedir. Bütün semavi dinler için kutsal sayılan Kudüs şehri, barış ve esenliğin yanında, dinsel hoşgörü ve yardımlaşmayı da temsil etmiştir. Bu şehirde, kurumsallaşmış sosyal yardım uygulamaları mevcuttur. Kudüs'ün, Osmanlı Döneminde de bu görünümü sürmüştür. Sembol bir şehir olan Kudüs'teki sosyal çalışma ağlarına, sosyal hizmet perspektifinden bakmanın, günümüzde yaşanan çatışma ve şiddet eksenli sorunlara yeni bir bakış açısı kazandırabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, çalışmanın sonunda elde edilen düşüncelerin, tarihsel olarak gerçekleştirilen sosyal hizmet ve yardım uygulamalarını, günümüz sosyal hizmetinin bakış açısıyla değerlendirilebilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Sosyal Yardım, Osmanlı Tarihi, Kudüs Tarihi

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
EVALUATION OF SOCIAL WORK PRACTICES IN THE HISTORY OF
JERUSALEM IN THE OTTOMAN PERIOD (1516-1917)

Ubeyd Abdullah KAYA

Advisor: Assist: Doç. Dr. Ümmet ERKAN

2025, Page: 72

The aim of this thesis is to examine the social welfare activities in the city of Jerusalem, which was ruled by the Ottoman Empire before the science and activities of social assistance, and to evaluate the social welfare activities carried out by the Ottomans in Jerusalem between the years 1516-1917. For this purpose, the study examines the development of the science of social work and the history of social welfare practices, and includes the social welfare practices in the history of Jerusalem during the Ottoman period (1516-1917) and the social welfare activities carried out by the Ottomans in Jerusalem. The city of Jerusalem, sacred to all Abrahamic religions, has represented peace and prosperity as well as religious tolerance and cooperation. There are institutionalized social assistance practices in this city. This view of Jerusalem continued during the Ottoman period. It is thought that looking at the social work networks in Jerusalem, a symbolic city, from the perspective of social work can provide a new perspective on today's conflict and violence-oriented problems. In addition, it is expected that the ideas obtained at the end of the study will contribute to the evaluation of historical social service and assistance practices from the perspective of today's social work.

Key Words: Social Work, Social Assistance, Ottoman History, History of Jerusalem

ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR

Modern bir bilim ve etkinlik sahası olan sosyal hizmet disiplininin tarihsel geçmişi yaklaşık bir asra uzansa da sosyal yardımlaşma ağları ve sosyal destek hizmetleri binlerce yıldır sürmektedir. Çağına göre diğer devletlerden çok daha kurumsal bir sosyal yardım ve destek kurumları inşa eden Osmanlı Devleti, bunu bütün ülkede yoksulluk ve eşitsizliğin bir çaresi olarak düşünmüştür. Bütün dinler için sembol şehirlerden biri olan Kudüs, buradaki halka hizmet eden vakıf ve dernekler üzerinden çeşitli sosyal sorunların çözüme kavuşturulduğu bir şehir olmuştur. Bu çalışmayla Osmanlı yönetimi altında Kudüs şehrinde var olan çeşitli sosyal yardım ağları ve kurumlarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Böylece literatürde fazla söz edilmeyen Osmanlı yönetiminde Kudüs yardım ve hizmet kuruluşlarının ele alınmasına yönelik bir katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Tez çalışmam boyunca beni bilgisi ve önerileriyle destekleyen, tezime ilgili çalışmalarında sabırla sorularımı yanıtlayan ve tezimin tamamlanması noktasında bana yol açan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Ümmet ERKAN'a, akademik çalışmalar konusunda uzman görüşlerinden yararlandığım, her zaman akademik kariyerimde ilerlememi destekleyen ve bana değerli öneriler sunan Doç. Dr. Aysin Çetinkaya BÜYÜKBODUR'a, Doç. Dr. Hıdır APAK'a, Doç. Dr. Metin ERDEM'e, Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÜLTEKİN'e, çalışmayı yazma aşamasında kıymetli zamanını ayırıp çeşitli sorularımı içtenlikle yanıtlayan değerli meslektaşım ve sınıf arkadaşım Hacer ÇELİK'e çok teşekkür ederim.

Son olarak öğrenim hayatımın başından bugüne kadar sonsuz sabır ve anlayışla bana yardımcı olan, eğitimim için her türlü fedakârlıkları yapan, benim bu günlere gelmemde karşılığı ödenemeyecek emekleri olan sevgili annem Remziye KAYA, babam Bünyamin KAYA ve kardeşlerim Azra Rumeysa KAYA, Beyza Nurefşan KAYA, Bera Yusuf KAYA'ya, araştırma boyunca zamanlarından çaldığım, en sıkıntılı zamanlarımda varlığı ile bana destek olan sevgili eşim Merve KAYA'ya ve kızım Hanne Vera KAYA'ya yürekten teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
Hz.	:	Hazreti
IFSW	:	International Federation of Social Workers (Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu)
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
Psiko-Sosyal	:	Psikolojik ve Sosyal
r.a.	:	Radiyallahu Anhu (Allah Ondan Razı Olsun)
s.a.s.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem (Allah'ın Selamı O'nun Üzerine Olsun)
Sosyo- Ekonomik	:	Sosyal ve Ekonomik
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 3.1. Ömer Mescidi.....	38
Fotoğraf 3.2. Kasımpaşa Şadırvanı.....	39
Fotoğraf 3.3. Karanlık Kapı Sebili	40
Fotoğraf 3.4. Kanuni Çeşmesi.....	41
Fotoğraf 3.5. Ahmet Paşa Medresesi.....	42
Fotoğraf 3.6. II. Mahmud / Peygamber Aşıkları Eyvanı.....	43
Fotoğraf 3.7. Ahmet Paşa / Gazzeliler Halvethanesi.....	44
Fotoğraf 3.8. Süleyman Tahtı.....	45
Fotoğraf 3.9. Nebi Mihrabı ve Kubbesi.....	47
Fotoğraf 3.10. Ruhlar Kubbesi.....	48
Fotoğraf 3.11. Şam Kapısı.....	49
Fotoğraf 3.12. El-Halil / Yafa Kapısı.....	50
Fotoğraf 3.13. Kudüs Şehir Kalesi.....	51
Fotoğraf 3.14. Mescidü'l Bahr / Deniz Cami.....	52
Fotoğraf 3.15. Mahmudiye (Ulu) Cami.....	53
Fotoğraf 3.16. Süleyman Paşa Sebili (Çeşmesi).....	54
Fotoğraf 3.17. Yafa Saat Kulesi.....	55
Fotoğraf 3.18. Hasan Bey Cami.....	56
Fotoğraf 3.19. Sultan Hamamı (Hamam Es-Sultan).....	57
Fotoğraf 3.20. Sitti Meryem (Esbat Kapısı) Hamamı.....	58

GİRİŞ

İnsanlığın sosyal sorunlarına, açlık ve yoksulluğa, sosyal eşitsizliğe, korunması gereken dezavantajlı gruplara yönelik bir bilim ve uygulama alanı olarak ortaya çıkan sosyal hizmet disiplini, kendisi modern olsa da sosyal hizmet ve sosyal yardımlaşma kurumları insanlık tarihi kadar eskidir.

Sosyal hizmet kavramı, 19. yüzyılda ortaya çıkıp bir disiplin haline gelmiş olsa dahi, sosyal hizmetin uygulamaları ve pratiklerinin mazisi daha eskilere uzanan bir alandır. Sosyal hizmet alanı, insanı temel almasından ötürü hemen hemen tarihin her döneminde var olagelmıştır (Tekin, 2019, s. 24). Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (NAWS), sosyal hizmet uygulamasını belirli hizmetler yürüten bir alan olarak tanımlamıştır. Sosyal hizmet uygulamalarının odak noktasında insan vardır. İnsanların problemlerini çözmelerini sağlamak, insanları hizmet sistemlerine ulaştırmak, hizmet sistemlerini özendirmek, sosyal politikalar geliştirip iyileştirmek ve insan ile toplumun refahını hedef haline getirmek sosyal hizmet uygulamasını kavramsallaştırılan amaçlardandır (Zastrow, 2013, s. 18). Sosyal hizmet uygulamaları, sosyal çevre (veya geniş çevre olarak da ifade edilebilir) ve daha özeliyle genelde bir sosyal kurum ve kuruluşla ilişkili olarak kendini gösterir. Genellikle bu kurum ve kuruluşlar, yönetimlerin ve devletlerin sosyal politikalarının yansımalarıdır (Sheafor & Horejsi, 2014, s. 32). Sosyal hizmet uygulaması; tarih, kültür, politika ve sosyal-ekonomik koşullar çerçevesinde devletten devlete farklılaşabilir (Tuncay ve Tekin, 2022, s. 38).

Kudüs, Osmanlı Sultanı Yavuz Selim tarafından 1516 yılında Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir. Kudüs şehri, 1516 yılından 1917 yılına kadar 401 yıl boyunca Osmanlıların hakimiyeti altında kalmıştır. Kudüs, Kanuni Sultan Süleyman'ın oldukça uzun süren yönetim yıllarında, çok çeşitli sosyal yardım çalışmalarıyla idare edilmiştir. Kudüs, 11 Aralık 1917 yılında İngilizlerin eline geçmiştir. İngiliz komutan Edmund Allenby, şehri Osmanlı kuvvetlerinden teslim almıştır (Köse, 2003, s. 1). 1516 yılındaki Mercidabık savaşı sonunda Mekke ve Medine'nin ardından Kudüs, Osmanlı idaresine geçmiş ve Kudüs, barış şehri haline gelmiştir. Kudüs'e yönelik sosyal yardım kurumları ve sosyal destekler, daha önce buralara hakim olan Abbasiler ve Eyyubiler'e göre Osmanlılar tarafından daha iyi yürütülmüş; ancak Memlûklü yönetiminde Osmanlı'ya göre daha iyi işlemiştir. Her sathında Osmanlı döneminin izlerini taşıyan Kudüs'te, insanlığa gösterilen bir Osmanlı fotoğrafı vardır (Erbaş vd., 2022, s. 34).

Kudüs, Osmanlı döneminde direkt İstanbul'a bağlı olan bir mutasarrıflık yapılmış ve bu mutasarrıflığa Kudüs-ü Şerif ismi verilmiştir (Basit vd., 2011, s. 149). Osmanlı sultanlarından II. Abdülhamid Han, Filistin ve Kudüs'ün yalnızca Osmanlılar için değil, tüm İslam alemi ve Müslümanlar için ayrıcalıklı bir kıymeti olduğuna inanmıştır (Sırma, 2017, s. 299).

Kudüs bize, tarihte yaşanabilmesi muhtemel olan her bir şey; tüm derinliği, büyüklüğü ve hüznüyle bende yaşanmıştır demektir. Kudüs tarihine hayal ederek baktığımızda, gözümüzü hiçbir türlü ayırmak istemeyiz (Davutoğlu, 2016, s. 26). Kudüs, tarih boyunca çeşitli semavi dinlere ev sahipliği yaptığı, barış ile hoşgörünün ve yardımlaşma ile dayanışmanın temsil mekanı olduğu için büyük bir kutsallığa sahiptir. Müslüman inancında ilk kible, peygamber tasavvurunda İsrâ ve Miraç şehri ve İslam bakışında en kutsal üçüncü şehirdir (Karadavi, 2010, s. 13). Bu bilgi ve düşüncelerin tümüne bakarak Osmanlı Dönemi Kudüs tarihindeki sosyal yardım kurumlarını değerlendirmek, günümüz sosyal hizmet uygulamalarına yeni bir soluk katıp sosyal hizmet uygulamalarında farklı bakış açılarına olanak sağlayacaktır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı sosyal hizmet bilimi ve uygulamaları öncesindeki sosyal yardım kurumları ve sosyal hizmet desteklerini tanımak, 1516-1917 yılları arasında Kudüs şehrini bir barış ve esenlik şehri haline getiren Osmanlı dönemi sosyal yardım kurumlarını; cami, vakıf, hamam, çeşme, han gibi çeşitli kuruluşları tanıtmaktır. Bu sayede Osmanlı dönemi sosyal yardım kurumları ve teşkilat yapısının bugün ki sosyal hizmet çalışmalarına katkılarının neler olabileceği araştırılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Bütün semavi dinler için kutsal sayılan Kudüs şehri, barış ve esenliğin yanında, dinsel hoşgörü ve yardımlaşmayı da temsil eden bir şehirdir. Bu şehirde, kurumsallaşmış sosyal yardım uygulamaları mevcuttur. Sembol bir şehir olan Kudüs'teki sosyal dayanışma ağlarına, sosyal hizmet perspektifinden bakmanın, günümüzde yaşanan çatışma ve şiddet eksenli sorunlara yeni bir bakış açısı kazandırabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, çalışmanın sonunda elde edilen düşüncelerin, tarihsel olarak gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamalarını, günümüz sosyal hizmetinin bakış açısıyla değerlendirilebilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Tezin yöntemi, arşiv ve kaynak taramasıdır. Döneme ilişkin kaynak kitaplar, arşiv belgeleri, fotoğraf ve görseller ile konu hakkında yazılmış kitap, makale, çeviri eserler taranıp sosyal yardım kurumları bağlamında analiz edilmiştir. Toplanan veriler, belirli başlıklar altında sistematize edilmiştir. Bu çalışma, toplumda var olan destek sistemlerinin bireylerin hayatlarını kontrol ve değiştirmede çok önemli olduğunu, sosyo-ekonomik sorunların azaltılmasında sosyal ağların önemini ele alan bir alanyazın çalışmasıdır. 2012 ve 2016 yıllarında iki defa Kudüs'e giderek burada, Osmanlı dönemi eserlerini yerinde görme imkanı buldum. Yaptığım incelemeler sonucunda buraya ait önemli bilgilere ulaşmış oldum. Bu çalışma için kullanılan görseller başka bir kaynaktan alınmış olsa da bu görsellerin çoğu yaptığım geziler boyunca incelenmiştir. Sonrasında şahsıma yönelik Kudüs'e 10 (on) yıl süreli giriş yasağı bulunması ve bu yasak sürecinin tez çalışmam süresi boyunca devam etmesi sebebiyle Kudüs'e bizzat gidemeyerek fotoğraf çekimi yapılamayıp özgün görseller oluşturulamamıştır. Fakat, fotoğraf ve görseller ile alındıkları kaynaklar günceldir.

Araştırmanın Sınırları ve Kaynakları

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu araştırmanın sınırlılıkları şöyle sıralanabilir:

- Araştırmanın yönteminde kullanılan arşiv ve kaynak taramasında, yalnızca ayakta kalan Osmanlı Dönemi yardım kurumları ve eserlerinin ele alınması, çalışmanın kapsamını sınırlamaktadır.
- Araştırma konusunda, literatürde benzer bir kitap veya çalışma bulunmamaktadır; bu tez araştırma ve tarama süreciyle ortaya çıkarılmıştır. Literatürde buna benzer herhangi bir konunun çalışılmış olmaması, kaynak ve kapsam açısından sınırlılığa sebebiyet vermiştir.

Araştırmanın yönteminde arşiv ve kaynak taraması olduğu için araştırmanın kaynaklarında, döneme ilişkin yazılan sınırlı kaynaklar vardır; bu sınırlı kaynakların taranıp analize tabi tutulması ve toplanan verilerin, belirli başlıklar altında sistematize edilmesi, araştırmanın kaynaklarını ortaya koymaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HİZMET VE SOSYAL YARDIM UYGULAMALARI

1.1. TANIM VE TEMEL KAVRAMLAR

Bu bölümde sosyal hizmet olgusu tanımlanarak sosyal hizmetin amacı, işlevi ve tarihçesi incelenmiştir. Ayrıca sosyal hizmet uygulamaları üzerinden gidilerek Doğu'da ve Batı'da sosyal yardım uygulamaları konusu irdelenip Doğu İslam toplumu ile Osmanlı dönemi perspektifinden sosyal yardım ve vakıf kültürü ele alınmıştır.

1.1.1. Sosyal Hizmet

Sosyal Hizmet, toplumun sosyal sorunlarını odağına alan, insanların temel ihtiyaçlarının giderilmesini, psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik problemlerin çözülmesini ve toplumun sosyal eşitliğinin sağlanmasını amaçlayan uygulamalı bir bilim ve nihayetinde bir meslek dalıdır. Kısa bir tanımını yapacak olursak da; sosyal hizmet, toplumun ve toplumda yaşayan gruplarla bireylerin sosyal işlevselliklerini artırmaya odaklanan bir bilim ve meslek dalıdır (Tuncay ve Tekin, 2022, s. 28). Dünyanın neresinde yaşıyor olursa olsunlar; kişilerin, ailelerin, grupların ve toplumun sosyal işlevselliklerinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, en temel insan haklarından biridir. İnsanların bu temel haklarının karşılanması gerektiği için bir bilim dalının ve mesleğinin oluşması da kaçınılmaz olmuştur.

Bilimin, disiplinin ve mesleğin dünyadaki genel adı 'sosyal hizmet' olarak bilinmektedir; ancak,

- Osmanlıca 'ictimai hidmet',
- Arapça da 'el-ğidmetu-l ictimaiyye',
- İngilizce de 'social work',
- Almanca da 'soziale arbeit',
- Fransızca da 'le travail social',
- Portekizce de 'o trabalho social',
- İspanyolca da 'el trabaco social',
- İsveççe de 'social arbette',
- Danimarkaca da 'social arbejde' olarak karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, 2018, s. 38).

İngilizce olan ‘social work’ teriminin Türkçeye ‘sosyal çalışma’ olarak çevrilmesi, bu terimin Türkçede bu adla anılmasını sağlasa da üniversitelerimizde bu bölümün adı ‘sosyal hizmet’ olarak kabul görmüştür ve çalışmamız boyunca da ‘sosyal çalışma’ terimi yerine ‘sosyal hizmet’ terimi kullanılacaktır (Tuncay ve Tekin, 2022, s. 28). Sosyal hizmet alanındaki isim çatışması, yalnızca bilimin isminden ibaret değildir. Aynı zamanda, bu mesleği yürüten insanlara verilmiş ünvanlar da farklılıklar göstermektedir. Ne yazık ki ülkemizde bu konuda halen bir birliktelik sağlanamamıştır. Sosyal hizmet bölümünden mezun olanlar için ‘sosyal hizmet uzmanı’ ve ‘sosyal çalışmacı’ isimli iki ünvan kullanılabilir. Meslek gruplarında ve derneklere genellikle ‘sosyal hizmet uzmanı’ ismi kullanılmakla birlikte, devlet kadrolarında ve devlet kadrolarına atama durumlarında ise ‘sosyal çalışmacı’ ünvanı kullanılmaktadır (Özdemir, 2018, s. 39). Ülkemizde son dönemlerde bu mesleğin asıl çalışma alanı olarak gösterilen Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nda, söz konusu mesleğin çalışan adının sosyal çalışmacı olmasının yanında, bu ünvan adı altında diğer birçok meslek grubunun haksız bir şekilde çalıştırıldığına da şahit olunmaktadır. Oysaki bu ünvan ile çalışmak, sadece Türkiye’deki sosyal hizmet lisans bölümlerinden mezun olanlara verilmesi gereken yasal bir haktır.

Türkiye’deki sosyal hizmet mesleğinin resmi dernek adı ‘Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği’dir. 2000’li yıllara kadar, üniversitelerdeki Sosyal Hizmet lisans bölümlerinden mezun olmaya hak kazananların mezuniyet belgelerinde ‘sosyal hizmet uzmanı’ ünvanı yazılmış ve bu ünvan, kamuda ve özel sektörde de kullanılmıştır (Tuncay ve Tekin, 2022, s. 30).

Tekrardan sosyal hizmet tanımlamasına dönecek olursak; Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (International Federation of Social Workers, IFSW), 2000 yılında yaptığı tanımı, 2014 yılında güncelleyerek sosyal hizmeti; sosyal değişim, gelişim, ilerleme ve birliktelik meydana getiren, insanların güçlü yönlerini ortaya çıkaran, insanları bağımlılıktan kurtaran ve uygulama temeli bulunan akademik bir bilim ve meslek olarak adlandırmıştır. Sosyal hizmetin temelinde; sosyal adalet, insan hakları, sorumluluk ortaklığı ve farklılıklara saygı vardır. Sosyal hizmet, yaşamdaki güçlüklerle mücadele ve genel iyilik halini artırmaya odaklanır (Tuncay ve Tekin, 2022, s. 30). Sosyal hizmetin uygulama alanında; bireylerin içinde bulunduğu güç durumları iyileştirme, sosyal adaleti sağlama ve sosyal refahı getirme çabası mesleki bir amaçtır.

Diğer sosyal bilimler gibi sosyal hizmet bilimi de 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Sosyal hizmet, kavram olarak 19. yüzyılda ortaya çıkıp bu tarihten sonra bir disiplin haline gelse de uygulama açısından kökeni eskilere dayanan, hatta insanlık tarihi kadar uzun bir uygulama alanı olan disiplindir. İnsanı odak noktasına alması ve insanla çalışması, sosyal hizmet alanını ilk insandan bugüne var etmiştir (Tekin, 2019, s. 24). Batı’da sanayi devrimi öncesi var olan sosyal eşitsizlikler, yoksulluk ve açlık gibi sosyal sorunlara çözümler arandığı, bu sorunların çözümünde daha ziyade gönüllü kuruluşlar ve kiliselerin rol aldığı; fakat sanayi devrimiyle birlikte sosyal sorunların kontrol edilemez duruma geldiği için sosyal hizmet kavramı ortaya çıkıp bir disiplin haline gelerek kurumsallaşmıştır. Doğu ve Batı İslam devletleri, sosyal hizmet uygulamasının her çağda en güzel örnekliklerini göstermiş ve sosyal hizmetin bir bilim dalı olmasından önce farklı kurumsal örnekler, sosyal yardım ağları ve vakıf kültürü ile ülkelerde var olan sosyal sorunlara en uygun çözüm yollarını geliştirmiş ve bunları başarı ile uygulamıştır.

Eski yardımlaşma ağları, sosyal yardımlar, hayır kurumları ve vakıfların işlevsiz kalması üzerine devletler sosyal politika geliştirmeye başlamış ve bunun organizasyonu, bilimsel altyapısının geliştirilmesi amacıyla modern dönemde sosyal hizmet disiplini ortaya çıkmıştır. Sosyal hizmet, insanın diğer insanlarla ve içinde yaşadığı sosyal çevre ile başarılı bir entegrasyon kurmasını amaçlayan, bu desteği birey, grup ve toplum düzeylerinde sağlamaya çalışan; sosyal çalışma, sosyal refah ve sosyal güvenlik alanlarındaki problemlerle ilgili faaliyet gösteren; kişi, toplum, sosyal hizmet ve çalışma programları hakkındaki öğretilerle değişim perspektifinden eğitim görmüş ve mesleki etik kurallarına uyan uygulayıcı ve uygulayıcıların yardımcılarının ortaya çıkardığı bir eğitilmiş kadroya sahip olan meslek olarak tanımlanabilir (Kongar, 1972, s. 42). Birey, grup ve toplum düzeylerinin her birinde görebileceğimiz sosyal hizmet, sosyal refah ve sosyal güvenlik alanlarında gelişim ve değişim perspektifi sunar. Gelişim ve değişim odaklı bu perspektifleri sunan mesleğin kadrosu, ahlak açısından donanımlıdır.

Sosyal hizmet; madden, manen ve ruhen var olan yoksunluk hallerini, fırsat eşitsizliklerini, bireysel hak eksikliklerini yok etmeyi, kişilere işlevsellik sağlamayı ve tüm bu mücadelelerle bireysel ve toplumsal gelişmeyi sağlamayı misyon ve vizyon edinmiş uygulayıcı bir meslek dalıdır (Yolcuoğlu, 2012, s. 23). Kişilerde fiziksel ve duygusal olarak ortaya çıkan yoksunluklar, temel insan haklarına ulaşamama durumları ve sosyal adalettaki eksiklikler, kişileri işlevsellikten uzakta kılmakta ve bazı kişisel

problemleri beraberinde getirmektedir. Bu sebeplerden kaynaklı kişisel problemlerin ortadan kaldırılması, sosyal hizmetin temel hedeflerindedir. Hedeflenen kişisel işlevselliklere ulaşılması durumunda, insani gelişmeden söz etmek mümkündür.

1.1.2. Sosyal Hizmet Uygulamaları

Sosyal hizmet başlığı altında değindiğimiz sosyal hizmetin ne olduğu ve kısa bir tarihi sonrasında sosyal hizmet uygulamalarına değinebiliriz. Sosyal hizmeti meydana getiren tüm öğeler, sosyal hizmet uygulamasına aktarım sağlamaktadır (Özdemir, 2018, s. 71). Sosyal hizmet uygulaması, insanlar ile sistemler arasında çeşitli bağlantı ve etkileşimler kurarak bireyler ile sistemlerin işleyişinde rast gelinebilecek problemleri odağına alır. Bu odak noktasındaki sosyal hizmet uygulaması; bireylerin problem çözme ve problemlerle baş etme becerilerini yükseltme, bireylere kaynak sunarak hizmet verecek ve fırsat yaratacak diğer sistemlerle iletişime geçirme, diğer sistemlerin faydalı ve insani işleyişini sağlama, sosyal politikaların geliştirilmesi ve ilerletilmesine olumlu etkide bulunma amacı taşımaktadır. Bu amaçlar yerine getirilirken sosyal hizmet, bir güvenceye ihtiyaç duyar. Bu güven penceresi; bireylerin rast geldiği yaşamsal görevler ve bu yaşam görevlerinin yapılmasıyla ilgili gereklilik ile kaynak sistemlere dikkatleri yönlendirmek ister. Ayrıca, bireylerin yalnız başına ve biricik olarak bireysel kaynak sistemler ağında konu alınması gerekir. Son olarak bireylerin bireysel problemlerinin, bunlarla ilişkili olan toplum ve kamu problemleriyle ilgisinin gösterilmesi istenmektedir. Sosyal hizmeti ve sosyal hizmet uygulamasını gerçekleştiren sosyal hizmet uzmanlarının birkaç işlevselliği vardır; bu işlevselliklerin dört ayrı sistemi vardır. Bunlardan birincisi olan *müracaatçı sistemiyle* değişme odaklı gösterilen çabalar öncelenmektedir. İkincisi olan *değişme ajanı sistemiyle* sosyal hizmet çalışanına değişim ve ilerleme için yetki veren çeşitli kurum ve kuruluşlar konu edilmektedir. Üçüncüsü olan *hedef sistemi*, değişime ve gelişime ihtiyaç duyarak açık olanlardan oluşmaktadır. Dördüncü ve son olarak *eylem sistemiyle* değişim ve gelişim süreci içerisinde çeşitli amaçlara ulaşmak gayesiyle sosyal hizmet uzmanlarıyla çalışma göstermesi gerekenler içerilmektedir. Değişme ajanı, kapsamında yer aldığı sistem içerisinde faaliyet gösterirken grupsal değişim için müeyyidesi ve sistemin içerisindeki diğer bireylerle ilişki içerisinde olan insandır. Müracaatçı sistemiyle kastedilenler ise kişi, aile, grup, topluluk veya toplumdur; bu sistem mikro, mezzo ve makro boyutlarda çalışma yürütür. Müracaatçı boyutlarının kapsamında bulunan kişiler,

verilen hizmetlerden yararlananlar ve yardım talep eden sistemin içerisinde olanlardır (Pincus ve Minehan, 1973, s. 11).

Sosyal hizmet mesleğinin çeşitli alanlarda uygulanabilmesinin analizi amacıyla bir yaklaşım ve referans çizelgesinden bahsedilebilir. Sosyal hizmet uygulamasının en temelindeki öğeler;

- Değer / Temel Değerler
- Amaç / Sosyal Hizmetin Amacı
- Bilgi / Sosyal Hizmet Bilgisi
- Yaptırım
- Yöntem / Sosyal Hizmet Yöntemi olarak sıralanmaktadır (Bartlett. 1988, s. 8).

Sosyal hizmet uygulamasında, sosyal hizmetin uygulandığı toplumdaki temel değerlerin etkisinde kalınması olağan bir durumdur. Sosyal hizmetin amacı, uygulandığı ülke ve zamana göre uygulamalar geliştirmektir. Sosyal hizmet uygulaması her geçen gün geliştiği için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer tüm bilimler gibi sosyal hizmet bilimi de diğer bilimlerin verilerinden yararlanmaktadır.

Sosyal hizmetin uygulama alanları, geçmişten günümüze ve farklı toplumlarda yaşanan çeşitli etmenlere göre değişimsel ve gelişimsel bir seyir izlemektedir. Aslında bu uygulama alanları, müracaatçılar ve müracaatçı gruplarında var olan problemlere göre sınıflandırılmaktadır. Geçmişten günümüze en bilinen sosyal hizmet uygulama alanları; aile refahı, çocuk refahı, kadın refahı, yaşlı refahı, sosyal yardım ve kurumlar, sosyal adalet ve tıbbi sosyal hizmet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlarla birlikte farklı uygulama alanlarından da bahsedilebilir (Özdemir, 2018, s. 79). Sosyal hizmetin uygulama alanlarında, toplumdaki dezavantajlı kişi ve grupların karşımıza çıktığı görülmektedir. Tüm bu kişi ve grupların, toplumdaki zayıf gruplar veya zayıf bırakılmış gruplar olması tesadüf değildir. Sosyal adalet ve sosyal refah ilkelerinden yadsınamaz bir şekilde ödün vermeyen sosyal hizmet uygulaması, toplumsal iyiliği, işlevselliği, gelişimi ve bütünlüğü önemsemektedir. Yapılan her sosyal hizmet uygulaması, aslında yapılması gereken şeyleri içermektedir. Bu uygulamalar ile sosyal güvene doğru yol alınmaktadır.

Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (NAWS), 5 temel amaç üzerine kavramsallaştırdığı sosyal hizmet uygulamasının her birini ayrı ayrı tartışmıştır.

- 1. Amaç: Sorunları çözüme kavuşturma sürecini etkin hale getirmek, insanların gelişim ve baş etme kapasitelerini yükseltmektir. Sosyal hizmet uygulamasındaki odak nokta bireydir. Bireyi odağına alan sosyal hizmet uzmanları, uygulamalarında kolaylaştırıcılık sağlarlar.
- 2. Amaç: Bireyleri, kendilerine kaynak sağlayan, hizmet veren ve fırsat yaratan sistemler ile ilişkiye geçirmektir. Sosyal hizmet uygulamasının odağındaki bireylerin, ilişki kurdukları sistemler ile iletişime geçirtilmeleri gerekmektedir. Burada sosyal hizmet uygulamasını uygulayan sosyal hizmet uzmanlarının görevi arabuluculuk yapmaktır.
- 3. Amaç: Bireylere kaynak sağlayan ve hizmet veren sistemler ile insani faaliyetleri ve çalışmaları özendirme. Bu amaç içerisinde sosyal hizmet uzmanları, savunuculuk rolünü üstlenmelidirler. Ayrıca sosyal hizmet uzmanları bu role ek olarak programları geliştiren, denetleyen, koordinasyon sağlayan ve danışmanlık yapan rolleri de üstlenebilmelidirler.
- 4. Amaç: Sosyal politikaları iyileştirme ve geliştirmedir. Bireylere sağlanan kaynakların içeriğinde var olan sosyal politika amaçlarına ve bu amaçların açıklanmasına odaklanılmaktadır. Bu amaç içerisinde çalışmalar yapan sosyal hizmet uzmanları planlayan ve politikalar geliştiren rollere sahip olmalıdır. Aynı zamanda sosyal hizmet uzmanları aktivist rolüne de sahip olarak uygulayabilirler.
- 5. Amaç: Bireylerin ve toplumun refahını özendirme. Sosyal hizmet, dünya üzerinde yaşayan bütün insanların refah durumlarını artırmayı ve toplumun refah düzeyini özendirmeyi uygulamasının esası kılmaktadır. Sosyal hizmet uygulaması; yoksulluk, baskı ve sosyal adaletsizliğin karşısında konumlanarak çalışmalar yürütür. Bu çalışmalar sadece yerel ölçekte değil, aksine küresel ölçekte gerçekleştirilir. Toplumdaki bu tür problemlerle mücadele edilirken dini, sağlık, eğitim, bakım ve politik sistemlerle birlikte çalışılarak bireylere hizmet sistemleri bir ağ içinde kurulmaktadır (Zastrow, 2013, s. 18).

1.1.3. Sosyal Yardım

Sosyal yardım, dezavantajlı gruplara ve ihtiyaçlı insanlara devlet veya kuruluşlar eliyle madden ya da manen destek sağlamaktır. Aile, grup ve bireylerin sosyal refahlarını artırma ve temel insani gereksinimlerini gidermek noktasında destek sağlamak, sosyal yardımın temel amacıdır. Sosyal yardımı kapsayan hizmetler; barınma, gıda, nakdi, sağlık, istihdam, eğitim, çocuk, kadın, engelli ve yaşlı yardımları olarak sıralanabilir. Bu yardım hizmetlerinin sağlanmasıyla birlikte sosyal adaletin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. İslam'da sosyal yardım, kardeşlik kavramı üzerine bina edilmiş ve sosyal yardımlaşma bu şekilde sağlanmıştır. İslam'daki zekat ve sadaka uygulamaları, yardımlaşmanın mihenk taşlarını oluşturmuştur. İhsan, infak, işar ve ikram gibi yardımlaşma kavramları, sosyal yardım ve toplumsal yardımlaşmanın kurumsallaşmasını sağlamıştır. İslam devletlerinde sosyal hizmet öncesi kurulan aşevleri, darül eytamlar (yetim evleri), darülacezeler (yaşlı ve muhtaç evleri), imaretler, medreseler ve hastaneler, Müslümanların birlikte yaşadıkları ihtiyaç sahibi insanlara yönelik sosyal yardım ve dayanışma amacıyla ortaya çıkan hayır kuruluşlarıdır (Başoğlu, 2020, c. 8, s. 383).

1.1.4. Sosyal Yardım Kuruluşları ve Vakıflar

Vakıf (vakf) kelimesi terim anlamıyla bir malın sahibi tarafından hayırlı bir emele sonsuz bir zaman diliminde tahsis edilmesidir. Sosyal yardım ve hayır kuruluşları, vakıf adı altında hukuki olarak kurumsallaştırılmıştır. Sosyal hayatın önemli bir parçası olan vakıflar, Hz. Muhammed dönemi itibarıyla var olmuş ve Türklerin İslam'ı kabulüyle birlikte gelişerek vakıf kültürünü oluşturmuştur. İslam devletlerindeki vakıf anlayışı ve uygulaması, dini öğretilerle temellendirilmiştir. Vakıf anlamında ilk sivil çalışmalar, medreseler üzerinden kurumsallaştırılmıştır. Medreseler de vakıflar üzerinden ekonomik olarak beslenmiştir. Osmanlı döneminde, günümüz sosyal yardım kuruluşlarının yaptıkları tüm çalışmalar, vakıflar aracılığıyla yapılmaya çalışılmıştır. Batı'da sosyal yardım kavramının ortaya çıkışı, Doğu'dakiyle aynı düzlemde gerçekleşmemiştir. Batı, kendileri ve ekonomik çıkarları için bir araya gelip örgütlenmiştir. Doğu İslam medeniyeti, Batı'ya göre diğerkamlik ve toplumsal çıkarı hedefleyip temele koymuştur. Vakıf kültürü; Asr-ı Saadet, Raşit Halifeler, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve nihayetinde Osmanlılar dönemlerinin her biri aracılığıyla üzerine koyarak günümüze gelmiş ve gelişimini sürdürmüştür. Doğu İslam topraklarının birçoğu vakıf eseri olarak vakfedilmişlerdir. Yapılan tüm sosyal yardımlar, vakıflar aracılığıyla sağlanır ve Osmanlı dönemindeki vakıflar, sosyal hayattaki her alana katkı sağlardı. Osmanlı devletinden

günümüze varlığından haberdar olduğumuz 35.000 dolayında vakıf bulunmaktadır. Elde edilen verilere göre Osmanlı dönemindeki 300 idari birimin her birine 1000 civarında vakıf eseri düşmekteydi. Doğu toplumu, vakıf kültürü ile sarmaş dolaştır. Örneğin İstanbul ve Kudüs şehirleri, baştan sona vakıflar aracılığıyla inşa edilmiş şehirlerdir. Genel olarak Batı'da, özel olarak Batı ülkelerinde ise vakıf çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. ABD'deki sosyal hizmet çalışmalarının %57'si vakıflar aracılığıyla yürütülmektedir. Bu oran İngiltere'de %22 ve Almanya'da %40 civarındadır. Günümüz Batı'sındaki vakıflar, kendi sistemleri dahilinde işleyişleri bulunan bir ticari işletme durumuna gelmiş haldedir. Bu da Doğu'daki vakıf kültürünü, Batı'dakinden ayırmaktadır. Zira Batı'daki günümüz yardım kuruluşları, kapitalist sistemin çarkı içerisinde, kişi ve grupların kendi amaçlarına hizmet ettirilmektedir (Aldemir, 2020, s. 51).

İKİNCİ BÖLÜM

KUDÜS TARİHİ VE OSMANLI DÖNEMİNDE KUDÜS

Bu bölümde Kudüs, Kudüs tarihi, Osmanlı Dönemi'nde Kudüs ve Osmanlı dönemi Kudüs'teki sosyal yardım faaliyetleri ve kurumları incelenecektir. Ayrıca, Osmanlı Dönemi Kudüs tarihindeki sosyal yardım faaliyetleri, 1516-1917 yılları arasını kapsayacak şekilde incelenecek ve 401 yıllık dönem sürecinde Osmanlılar tarafından Kudüs'te yapılan sosyal yardım çalışmaları değerlendirilecektir.

2.1. KUDÜS'ÜN ANLAMI VE ÖNEMİ

Tarihten günümüze tevhit eksenli dinlerin merkezi olan ve bütün semavi dinler için kutsallık atfedilen Kudüs, İslam'ın evrenselliğine ve insanlık aleminin değerlerine hitap eden mukaddes bir mekan ve mirastır. Kudüs, insanoğlunun atası ve ilk insan olarak kabul edilen Hz. Adem'den bu yana Müslümanlara bırakılmış bir mirastır. Aynı zamanda bütün dinlerce kutsal kabul edilen Kudüs, peygamberlerin mirası olup Müslümanlar için fazileti büyük olan üç mescitten Mescid-i Aksa'ya ev sahipliği yaparak mübarek kabul edilmiş bir şehirdir. Ayrıca Mescid-i Aksa, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.s.) miraç yolculuğundaki duraklardan biridir ve Müslümanlar için ilk kible kabul edilen bir kiblegahtır (Erbaş vd., 2022, s. 7). Dünya üzerinde üç semavi din tarafından kutsal sayılan, sahiplenilen ve paylaşılamayan Kudüs şehrinin başka bir örneği yoktur (Erul, 2024, s. 135). Günümüz dünyasında dahi Kudüs, dünyadaki nüfusun yarısından fazlası tarafından kutsal olarak kabul edilmektedir. Semavi dinlerin kaynaklarından kronolojik olarak yola çıkılırsa Kudüs, ilkin Yahudi kaynaklarında, sonrasında Hristiyan ve İslami kaynaklarda da kutsal bir şehir olarak onay görmüştür. Hristiyan kaynakları, insanlığın atası ve ilk insan olarak kabul edilen Hz. Adem'in Kudüs'te defnedildiğini savunur. Hristiyan kaynaklarına göre Hz. Adem'in mezarı, M.S. 326 yılında İmparator Konstantin'in annesi Azize Helena aracılığıyla bulunmuş ve bu yerdeki pagan tapınağının yerine Kutsal Kabir (Kıyamet) Kilisesi yaptırılmıştır. Bu kilise, Protestanların haricindeki tüm mezheplerce kible ve hac yeri olarak kabul edilmektedir. Yahudiler için de Kudüs şehri kutsaldır ve kible ile hac yeri olarak kabul edilmektedir. Günümüzde farklı coğrafyalarda yaşayan Yahudiler, ibadetleri esnasında yüzlerini kible olarak Kudüs yönüne döndürmektedirler. Kur'an-ı Kerim'de belirtilmemişse de hadis rivayetlerinde geçtiği üzere, Hz. Adem'in hayatının bir kısmında Kudüs'te yaşadığı bilinmektedir.

Bahse konu olan hadiste Hz. Muhammed (s.a.s), Ebuzer (r.a.)'in yeryüzünde inşa edilmiş mescitler ile ilgili sorusuna, “*Yeryüzünde inşa edilen ilk mescid Kabe, ikinci mescid de Mescid-i Aksa'dır; ikisinin inşası arasında 40 yıllık zaman vardır. (Buhari, Enbiya, 40)*” buyurarak cevap vermiştir (Erbaş vd., 2024, s. 23).

“*Noksan sıfatlardan münezzehe olan yüceler yücesi Allah, ayetlerinden bir kısmını kendisine göstermek üzere, bir gece kulunu (Hz. Muhammed'i) Mescid-i Haram'dan (Mekke'den), çevresini bereketlerle kuşattığımız Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götürdü. Kuşkusuz ki O, işitendir ve görendir. / İsrâ Suresi, 1. Ayet*” (Kısa, 2016, s. 265). Kudüs (Mescid-i Aksa), çevresi bereketlendirilen ve bu bereketlendirilme Kur'an-ı Kerim'den bir ayet ile beyan edilen kutsal ve kadim bir mekandır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de, yukarıda geçen ve açık/belirgin olan ayet dışında, müfessirler tarafından 70 küsur sayısınca ayette Kudüs'e işaret edildiği söylenmiştir (Erbaş vd., 2024, s. 29). Kur'an'ı Kerim'de geçen ‘El-Mescidü'l-Aksa’, ‘Mübevve Sıdk’, ve ‘El-Arzü'l-Mukaddes’ isimlendirmelerinden kasıt, Kudüs şehri ve çevresi olduğu söylenmektedir (Erbaş vd., 2024, s. 63).

Günümüz Kudüs'ünde meydana gelen çatışma, yani barış ikliminin yerini savaşa bırakması, Müslüman dünyada ve ülkemizde buna yönelik duygusal tepkilere yol açmış; bu tepkiler, Kudüs'ün kutsallığı odağında şiirler aracılığıyla ifade bulmuştur. Edebiyatımızın güçlü kalemlerinden biri olan Şair Sezai Karakoç, Kudüs ile ilgili ‘*Ve Kudüs şehri, gökte yapılp yere indirilen şehir*’ der, ayrıca Kudüs'ü, ‘*Tanrı şehri ve bütün insanlığın şehri*’ olarak tarif eder (Erbaş vd., 2024, s. 135). Şair Mehmet Akif İnan ‘Mescid-i Aksa’ başlıklı şiirinde,

“*Mescid-i Aksa'yı gördüm düşümde,*

Bir çocuk gibiydi ve ağlıyordu.

Varıp eşğine alnımı koydum,

Sanki bir yeraltı nehri çağlıyordu.

...

Mescid-i Aksa'yı gördüm düşümde,

Götür Müslüman'a selam diyordu.

Dayanamıyorum bu ayrılığa,

Kucaklasın beni İslam diyordu.” şeklinde haykırıyordu (İnan, 2017, s. 85). Kudüs şairi Nuri Pakdil, ‘Anneler ve Kudüs’ isimli kitabıyla Kudüs’ün edebiyatımızda önemli bir yer sağlamasına vesile olmuştur. Nuri Pakdil, ‘Ayaklarına Bir Kudüs Gücü Gelsin’ şiirinde,

“Tur Dağı ’nı yaşa,

Ki bilesin nerde Kudüs.

Ben Kudüs ’ü kol saati gibi taşıyorum,

Ayarlanmadan Kudüs ’e,

Boşuna vakit geçirirsin,

Buz tutar,

Gözün görmez olur.

Gel anne ol;

Çünkü anne,

Bir çocuktan bir Kudüs yapar.

Adam baba olunca içinde bir Kudüs canlanır.

Yürü kardeşim!

Ayaklarına bir Kudüs gücü gelsin.” diyerek haykırıyordu (Pakdil, 2014, s. 14). Kudüs’ü konu alıp şiir yazdığına, İslami ve vicdani bir bilinçle kalemini eylemi yapan Şair Erdem Bayazıt, ‘Sürüp Gelen Çağlardan’ şiirinde,

“Yeryüzü bana mescit kılındı,

And verdim toprak şahit tutuldu.

Geldim durdum önünde işte bir anıt gibi,

Sıyrarak sırtımdan bir yılan giysisini.

Evet bir hançer ağacı gibi büyüyor içimde acı,

Dağlardan bir dağ gibi kabaran yüreğimde.

Kargaların sırtlanlarla anlaştığı bir günde,

Bir yabancı fırtınaya tutulan yapraklarım,

Kudüs 'te Mescid-i Aksa 'da,

Belki de bir batı karanlığında Topkapı 'da,

Yangına uğramışsa,

Duymaz olmuşsa kulaklarım göklerin muştı sesini,

Elbet kıracağım bir gün bu ihanet kelepçesini.” şeklinde nida ediyordu (Bayazıt, 2019, s. 33).

2.1.1. Kudüs

Yeryüzündeki en kadim şehirlerden biri olan ve derin bir maziye sırtlayan Kudüs, insanlık tarihiyle birlikte yürüyen ve evrensel değerlere sahip olan bir şehirdir. Kudüs, Kabe'den sonra yeryüzünde inşası tamamlanan ikinci mescide (Mescid-i Aksa'ya) ev sahipliği yapmasıyla da kıymet bulmuş bir şehirdir. Bütün peygamberlerin kendisine yönelip ibadet ettiği, son peygamber olan Hz. Muhammed'in de peygamberlik vazifesini üstlendikten sonra yaklaşık 15 yıl boyunca Mescid-i Aksa'ya yönelerek namaz kılması, Kudüs'ün dinsel bir simge olarak önemini göstermektedir. Barış ve esenlik şehri olarak bilinen Kudüs, İslam'ın ikinci halifesi Hz. Ömer (r.a.) tarafından fethedilip İslam topraklarına katılmıştır. Hz. Ömer Kudüs'ü fethettiğinde, Kudüs'te yaşayan herkesin dinini özgürce yaşayabilecekleri ve güvende olacaklarına dair teminat/eman vermiştir. O tarihten bu yana Kudüs, Müslümanların idaresinde kaldığı süre zarfında güvenliğin, barışın, hoşgörünün ve sosyal yardımlaşmanın en nadide örnekleriyle sergilendiği, farklı dinden, dilden, ırktan ve mezhepten insanların birlikte güven içinde yaşadığı bir barış şehri olmuştur. Ne zaman ki Müslümanların elinden alınıp idaresinden çıktıysa o zaman itibarıyla olumlu vasıflarını kaybetmiş ve sosyal yardımlar, kurum ve kuruluşlar tarumar edilmiştir (Erbaş vd., 2022, s. 9).

Arkeolojik kazılar, Kudüs şehrinin tarihinin 5000 yılın üzerinde bulunduğunu gün yüzüne çıkarmaktadır. Yani Kudüs'ün tarihi, M.Ö. 3000'li yıllara kadar götürülmektedir. Müslüman tarihçilere göre Kudüs şehrinin ilk kurucuları Amalikalılardır. Kudüs, tarih arenasına ilkin Erken Bronz Çağında, kadim Ken'an şehirleriyle beraber çıkmıştır. Eski Mısır metinlerinde Kudüs şehri, Ken'an Site Devleti şeklinde geçmektedir. Kudüs şehri geçmişten bu yana; Yunanlılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Haçlılar, Emeviler,

Abbasiler, Fatımiler, Eyyubiler, Memlûkler, Selçuklular ve Osmanlılar tarafından idare edilmiştir (Erbaş vd., 2022, s. 42). Kudüs şehri, tarihte 2 defa tamamıyla yıkılmış, 23 defa işgale uğrayarak talan edilmiş, 52 defa saldırıya uğrayarak harap edilmiş ve 44 defa ele geçirilerek sonrasında gösterilen gayret ile kurtarılabilmektedir (Erbaş vd., 2024, s. 169). Kudüs coğrafyasının geneline verilen Filistin adı, M.Ö. 12. yüzyıldaki Kavimler Göçü ve deniz yolu ile bu coğrafyaya gelip yerleşen Filistlerden gelmektedir (Erul, 2024, s. 213).

Hız. Adem, Hız. İdris, Hız. İbrahim, Hız. Lut, Hız. İsmail, Hız. İshak, Hız. Yakup, Hız. Yusuf, Hız. Şuayb, Hız. Musa, Hız. Harun, Hız. Davud, Hız. Süleyman, Hız. Yunus, Hız. Zekeriyya, Hız. Yahya ve Hız. İsa, Filistin adıyla anılan bu bölgede yaşamış ve dinlerini yaymaya çalışmışlardır (Erbaş vd., 2024, s. 12). İslam tarihi, peygamberler tarihi ve tümüyle insanlığın tarihi, Kudüs şehrine atıf yapılmadan anlaşılması mümkün değildir (Erbaş vd., 2024, s. 182).

Kur'an-ı Kerim'de, hadis rivayetlerinde, İslami kültürde ve Müslümanların/İslam'ın tarihinde, genelde Filistin toprakları, özelde ise Kudüs toprakları özel ve mühim bir konuma sahiptir. Söz konusu kaynaklarla hemhal olan herkes bunu kolaylıkla fark edecektir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadis rivayetlerinde geçen Beytü'l-Makdis / Mukaddes Ev (Mescid-i Aksa / Uzak Mescid), etrafı bereketli kılınmış ve övgüyle bahsedilmiş bir mesciddir. Kur'an-ı Kerim'deki Tin Suresi'ni tefsir eden sahabelerden Ebu Hureyre, "Ve't-tini ve'z-zeytuni ve turi sinin" ayetinde, dört adet dağa yemin edildiğini söylemiştir. Tin ile Hira (Nur) Dağı, Turi Sinin ile Sina Dağı ve Zeytun ile de üzerinde Beytü'l-Makdis'in bulunduğu Kudüs'teki Zeytin Dağı'nın kastedildiği rivayet edilmektedir. Yine Hız. Muhammed (s.a.s.)'in hadislerinde, Kudüs'teki Mescid-i Aksa'da kılınan namazın, oranın dışında kılınan bir namazdan bin kat daha faziletli olduğu ve buranın güzel bir mesken olduğu vurgulanmıştır (Şikaki, 1997, s. 24). Mescid-i Aksa'ya çevresiyle beraber Harem-i Şerif denilmektedir; içerisinde Kubbetü's Sahra'nın da bulunduğu ve Kanuni Sultan Süleyman'ın etrafını surlarla çevirdiği toplam 144 dönüm arazi, aslında Beytü'l-Makdis'dir ve tamamıyla kutsal bir yerdir. Bu alana ilk olarak yapılan mabetten bugüne çok bir şey kalmamış, belki de sonradan yapımında tekraren kullanılan birtakım taşları kalmıştır (Erul, 2024, s. 29). Kudüs şehri, Mekke ve Medine şehirlerinden sonra dini önemi büyük olan üçüncü şehir olması nedeniyle 'Salis-i Haremullah' olarak kabul edilmekteydi (Erbaş vd., 2024, s. 69). Mekke-i Mükerrreme'de

bulunan Kabe-i Muazzama'nın inşa edilmesinde Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail, Kudüs-ü Şerif'te yer alan Beytü'l-Makdis'in inşa edilmesinde Hz. Süleyman, Medine-i Münevvere'de yapılan Mescid-i Nebevi'nin inşa edilmesinde ise Hz. Muhammed bizzat yer almış ve çalışmışlardır. Bundan ötürü üç mescit de peygamberlerin hatırası ve yadigarı, aynı zamanda dinin kutsallarıdır. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'in daha fazla sevap kazanılması amacıyla “*Ancak üç mescide yolculuk yapılabileceğini, birincisi kendi mescidi olan Mescid-i Nebevi'ye, ikincisi Kabe'yi çevreleyen alan olan Mescid-i Haram'a, üçüncüsü ise Mescid-i Aksa'ya. (Müslim, Hac, 511.)*” şeklinde bir beyanı bulunmaktadır (Erul, 2024, s. 43). Kudüs ve içindeki Beytü'l Makdis (Mescid-i Aksa) penceresinden konuya bakıldığında görüldüğü üzere sadece İslami kültürde ve Müslümanların/İslam'ın tarihinde değil, indirilen Kur'an-ı Kerim'de ve rivayet edilen hadislerde de bu coğrafyanın önemi büyüktür. Bu önem ki Müslümanların/İslam'ın tarihinde çok az ve sayılı şehre verilmiştir.

Kudüs, İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hadis-i şeriflerinde, 'Beyt-i Makdis' olarak geçmektedir. Bugün kullanılan Kudüs ismi ise Abbasiler döneminden beri kullanılmaktadır. Kudüs, asırlar öncesinde Uruşalim ve Yebus isimleri ile biliniyordu. İbraniler Yeruşalem, Grekler Heirosolyma, Latinler ise Jerusalem şeklinde isimlendirmişlerdir. Asuriler zamanında kullanılan Uruşalim ismi, Arapça'da Darusselam/Medinetu's Selam'ın (Barış-Esenlik Yurdu'nun/Şehri'nin) İbranice'deki karşılığıdır. Yebus ise Kudüs şehrinin ilk yerleşimcilerinden kabul edilen Yebusilere atfedilen bir isimlendirmeydi (Kılınç, 2018, s. 10).

M.Ö. 11. yüzyılda kurulan İsrailoğulları Devletinin ilk kralı olan Talut'tan sonra kral olan ve kırk yıl peygamberlik-hükümdarlık yapan Hz. Davut (M.Ö. 1040-970), Kudüs'ü fethederek burayı devletinin başkenti olarak belirlemiştir. Ayrıca burada Mescid-i Aksa'nın da temelini atmıştır. İsrailoğulları ilk defa burada yerleşik hayata geçerek Kudüs'ü dini ve siyasi merkezleri haline getirmişlerdir. Hz. Davud, Yahudilerce önemi büyük olan Ahid Sandığı'nı da Kudüs'e getirmiştir. Hz. Davut'tan sonra kendisine hiç kimseye bahşedilmeyen bir hükümdarlık verilen Hz. Davut'un oğlu Hz. Süleyman, babasının hükümdarlık yaptığı devletin başına geçerek babasının attığı temel üzerinden Mescid-i Aksa'yı inşa etmiştir. Mabedin inşası yedi yılda tamamlanarak Ahid Sandığı, mabedin en kutsal kısmına (kutsallar kutsalı) konulmuştur (Erbaş vd., 2024, s. 37).

Hız. Süleyman'ın vefat etmesiyle birlikte İsrailoğullarının en parlak dönemi sona ermiş ve kurdukları devlet ikiye ayrılmıştır. M.Ö. 721 yılında Asurlular, İsrailoğullarının kurdukları devleti yıkarak topraklarına yerleşmişlerdir. Filistin coğrafyasının güneyinde kurulan Yahuda Krallığı, M.Ö. 586 yılında Babil kralı Nebukadnezar (II. Buhtunnasr) tarafından istilaya uğramıştır. Babil Kralı Nebukadnezar, Kudüs şehrini iki defa işgal etmiş, uzun kuşatmalarla şehri harap etmiş, Yahudilerce kutsal sayılan mabedi ve saraylarını yıktırılmış, halkın büyük kısmını da Babil'e sürgün etmiştir. Bu dönemde Yahudiler bir kısım olarak öncelikle Kudüs'ün güneyinde kalan Masada'ya, sonrasında da Hayber, Fedek, Dumetülcendel ve Hicaz'a göç etmiştir. Babil sürgünü 70 yıl sürmüş ve Babil Krallığının Pers Kralı Hüsrev tarafından alınmasıyla birlikte Yahudiler M.Ö. 538'de Kudüs'e dönme izni almış ve geri dönenler tarafından mabetleri 25 yılda yeniden inşa etmişlerdir. Bu sırada Ezra, Musa şeriatını tekrar geri getirerek Kudüs şehrini yeniden Yahudilik dininin merkezi yapmıştır. M.Ö. 332'de Makedonyalı İskender'in (Büyük İskender) Pers İmparatorluğunu ele geçirmesiyle birlikte Filistin'de Pagan bir Helenistik kültür etkili olmuş ve Kudüs'e hakim olan Yunanlılar ilah heykellerini mabede koymuşlardır (Aydın, 2022, s. 262).

M.Ö. 37 yılında Romalıların desteğini alan Büyük Herod, Kudüs şehrini ele geçirmiştir. Herod'un hakimiyetinin son senesinde, yani miladi yılın başlangıcında, Filistin'in Beytüllahim şehrinde Hz. İsa dünyaya gelmiştir. M.S. 26-36 yıllarında Kudüs şehrinde Hz. İsa, Hristiyanlık dinini yaymaya çalışmıştır. Hristiyan kaynakları ve inanişında, Hz. İsa Kudüs'te çarmıha gerilerek idam edilmiştir. İslam dini, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediğini kabul etmektedir (Basit vd., 2011, s. 34). Bahse konu olan Kur'an-ı Kerim ayetinde, *“Gerçekte onlar, İsa'yı öldüremeyip çarmıha da germediler. Oysa onların gözlerine benzemiş gibi gösterildi. / Nisa Suresi, 157. Ayet”* buyurulmaktadır (Kısa, 2016, s. 106). Kudüs şehri, M.Ö. 63 senesinde, Roma İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiştir. M.S. 70 yılında, Romalı komutan Titus, Kudüs şehrini kuşatarak Kudüs'ü tamamen yakmıştır. Bu süreçte Yahudilerin Kudüs'e girişleri yasaklanmış ve şehre girmeye çalışan Yahudilere ölüm cezası verilmiştir. Yahudiler bu kararla birlikte dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmıştır (Erbaş vd., 2024, s. 49).

Kudüs'te Hristiyanların hac yeri olan Kıyame Kilisesi ise Roma İmparatorluğu döneminde M.S. 335 yılında yapılmıştır. İmparator Konstantinos'un Hristiyanlığı din

olarak seçmesiyle M.S. 333 yılında Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yer olarak kabul edilen noktada Merkad-i İsa kilisesi inşa edilmeye başlanarak inşası iki yılda bitirilmiştir. Sasani İmparatorluğu'nun M.S. 614 yılında Mısır ve Suriye'yi Bizanslılardan koparmasıyla Kudüs şehri de Sasaniler'in idaresi altına girmiştir (Erbaş vd., 2024, s. 50).

Kıyame Kilisesi (Merkad-ı İsa veya Kutsal Kabir Kilisesi); Katolik, Ortodoks, Ermeni, Kıpti ve Habeş kiliselerinin mensubiyetinde olan Hristiyanlar için en kutsal yerdir. Protestan mezhebi haricindeki Hristiyan mezheplerinin tümü bu yeri Hz. İsa'nın çarmıha gerilip defnedildiği ve dirileceği yer olarak görürler. Bu nedenle kiliseye Kıyame, yani Diriliş Kilisesi denilmiştir. Ayrıca bu kilise, Arapçada çöp olarak bilinen Kumame şeklinde de isimlendirilmektedir. Yahudiler bu yere çöp döktüklerinden dolayı bu ismi aldığı söylenmektedir. Bu kilisenin 1009 yılında Şii Fatimi Halifesi El-Hakim eliyle tümüyle yıktırılması, Haçlı Seferlerinin başlamasına neden olmuştur (Erul, 2024, s. 170). Kıyame Kilisesinin kapısı, Osmanlı Devleti Döneminden beridir Müslüman bir aile nezaretinde açılarak kapatılır. Kilise kapısı, sabahın erken saatinde, yüzyıllardır Kudüs şehrinde ikamet eden Nuseybe aile temsilcisi nezaretinde açılarak akşamları da bu ailenin nezaretinde kilitlenir. Kilise anahtarının korunması ise Kudüslü Müslüman bir aile olan Cude'lerin görevidir. Mescid-i Aksa'nın toplamda 15 mevcutlu olan kapılarından günümüzde açık tutulan 10 kapısının da açılarak kilitleme görevi yüzyıllardır aynı aileye verilmiştir. Ensari ailesi üyeleri, sabah namazının iki saat öncesinde bu kapıları açarlar. Mescid-i Aksa'nın müezzinleri, 500 senedir Kazzazlar adı verilen aileden görevlendirilmektedir. Kıyame Kilisesinin anahtarını Nuseybe ailesine Selahaddin Eyyubi vermişti. Memlüklü Devleti de Kazzaz ailesini Mescid-i Aksa'da müezzin olarak görevlendirmişti. Osmanlı Devleti, Kudüs şehrinin bu noktalardaki düzenine karışmamıştır. Romalılar Kudüs'e, Aelia Capitolina (Capitoline Üçlüsü) ismini vermişlerdir. Kudüs şehri bütün dünyada kısa olarak Aelia ismiyle söylenmeye başlayınca, Araplar da bu ismin kendilerinin dilindeki karşılığı olan İlya ismini kullanıp söylemeye başladılar. M.S. 638 yılında şehri fetheden İslam Halifesi Hz. Ömer, şehri teslim almaya bizzat kendisi gelince, ünlü Hz. Ömer Emannamesine 'İlya Halkına' yazarak imza atmıştı. Bu emannamede, Kudüs'teki Hristiyanların canı, malı, ibadet yerleri ve haçları güven altına alındığı, bir maddesinde de; Kudüs şehrinde, Hristiyanlar ile aynı anda Yahudiler hiçbir durumda oturma izni alamayacaktır, yazmaktaydı. Abbasilerin şehirdeki hakimiyetleri döneminde bastırdıkları madeni paraların üzerine,

temiz/pak anlamına gelen el-Kuds ismini işlemişlerdir. Bu dönemden itibaren şehir için Beyt-i Makdis ismiyle birlikte Kudüs ismi de kullanılmıştır. Ayrıca, Kudüs-ü Şerif ve Medine-i Münevvere şehirleri, tarihi olarak isimleri sonradan değiştirilen iki kardeş şehirdirler (Kılınç, 2018, s. 11).

Müslümanlar ile Hristiyanların karşı karşıya geldikleri ilk savaş, Hz. Muhammed (s.a.s.) hayattayken yapılan Mute Savaşı (629)'dır. Müslümanlar, Suriye'ye yaptıkları askeri seferlerde, Ecnadeyn (634), Fihl ile Suffer (635) ve Yermük (636) Savaşları sonucunda Kudüs'ü idareleri altına almışlardır. İslam ordularına mağlup olan Bizans orduları, Anadolu topraklarına çekilmişlerdir. Filistin ve çevresindeki yerlerin fethedilmesi amacıyla Amr b. As komutan olarak görevlendirilmiştir. İslam orduları genel komutanı Ebu Ubeyde b. Cerrah, İslam ordularını Kudüs'e göndererek şehri kuşatma altına almış, şehrin fethedileceğini anlayan Hristiyan halk, Kudüs'ün kan akıtılmadan teslimi için barış anlaşmasının Hz. Ömer tarafından imza altına alınmasını şart koşmuşlardır. 636'da Kudüs halkı ile Halife Hz. Ömer arasında şehrin teslimi için temel anlamda cizye karşılığında can ve mal güvenliği ile din ve ibadet hürriyetinin konulduğu anlaşma yapıp imzalanmıştır. Anlaşmanın maddeleri içerisinde bulunan, Yahudilerin Kudüs'te ikamet etmemeleri durumu, anlaşma maddelerinin en önemli hususlarından biridir (Erbaş vd., 2024, s. 51). II. Halife Hz. Ömer döneminde birçok yer fethedilmesine rağmen Hz. Ömer, Kudüs şehrinin haricinde başka herhangi bir şehrin fethi esnasında bizzat orada olmamıştır (Erul, 2024, s. 304). Hz. Ömer, Kudüs şehrinin kadı ve valiliği görevini sahabelerden Ubade b. Samit'e vermiş ve ondan Kudüs halkına İslam dinini öğretmesini istemiştir. Aynı zamanda Filistin coğrafyasının fethinden sonra, bu coğrafyanın yarısının idaresini Alkame b. Mücezziz'e vererek Kudüs şehrini Filistin coğrafyasının idari merkezi haline getirmesini nasihat etmiştir. III. Halife Hz. Osman da, tıpkı Hz. Ömer'in yaptığı gibi Kudüs şehrine ehemmiyet vermiş ve Silvan bahçelerinden gelen gelirleri Kudüs şehrinin ihtiyaç sahibi insanlarına vakfetmiştir. Ayrıca, 660 yılında Muaviye b. Ebu Süfyan, Kudüs şehir halkının bağlılıklarını alarak halifelik ilan edebilmiştir (Erul, 2024, s. 137).

Emeviler Döneminin (661-749) hilafetinde Kudüs'e en yoğun ilginin gösterildiği dönem, şüphesiz ki Halife Abdülmelik'in halifeliği döneminde olmuştur. Bu dönemde, Dımaşk (Şam) ile Kudüs arasındaki yol, Romalılardan kalma mil taşları değiştirilerek

tekrar yapılmış, Kudüs şehrinin surlarına iki adet kapı ilave edilmiş ve Kudüs şehrinde bir darphane kurulmuştur. Emeviler Döneminde Kudüs şehrinde inşası yapılan en önemli eser, hayatının çoğunu Kudüs'te ikamet ederek geçiren Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervan'ın desteğiyle 685-692 yılları arasında Mescid-i Aksa'nın içinde yaptırılan ve Kaya Kubbesi anlamına gelen Kubbetü's Sahra'dır. Bu eşsiz mimari eser, bugüne kadar hiçbir zaman yıkılmayarak dimdik duran Müslümanlara ait en kadim İslam yapıtıdır; aynı zamanda İslam mimarisinde bilinen kubbeli ilk eserdir (Kılınç, 2018, s. 163). Kubbetü's Sahra'nın inşası için Mısır'dan gelen yedi senelik haraç kullanılmıştır. Filistinli Reca b. Hayve Kindi ile Kudüslü Yezid b. Selam isimli iki önemli mühendis, Kubbetü's Sahra'nın yapımı için görevlendirilmiş, inşası bitirildikten sonra kendilerine verilen yüz bin dinar ödülü kabul etmedikleri için bu altın paralar eritilerek kubbesinin kaplanması sağlanmıştır. Kubbetü's Sahra'nın yapımına Abdülmelik b. Mervan döneminde başlanıp oğlu Velid b. Abdülmelik döneminde bitirilmiştir. Ayrıca, Emevi Halifelerinden Süleyman b. Abdülmelik, Kudüs'te ikamet ederek bu şehirde sürekli kalmak için kendisine bir saray yaptırmıştır. Zamanla yıkılan ve toprak altında kalan bu sarayın kalıntıları, daha sonradan bulunup ortaya çıkarılmıştır (Basit vd., 2011, s. 75).

Abbasiler 749'da hilafete geçince, Kudüs'teki idari ve stratejik önem daha da artmıştır. Abbasiler Döneminde, Kudüs'te belli aralıklarla yaşanan birden fazla büyük deprem ile Kudüs şehri ve Mescid-i Aksa'da ciddi yıkımlar meydana gelmiş, yaşanan bu depremlerin akabinde Mescid-i Aksa (Kıble Mescidi) günümüze ulaşan son şekliyle Halife Mehdi-Billah (775-785) tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Abbasiler Döneminin ve Abbasiler Devrindeki Kudüs'ün en parlak zamanının, hem iç hem de dış ilişkiler çerçevesinde, Harun Reşid'in hilafetinin dönemi olduğunu ifade edebiliriz (Basit vd., 2011, s. 77). Abbasi Halifelerinin Mescid-i Aksa'yı imar etmeleriyle ilgili çeşitli halife ve dönemlerden bahsedilebilir. Ebu Cafer el-Mansur'un (754-755), Halife Me'mun'un (813-833) ve Halife Zahir'in (1225-1226) emirleriyle yapılan onarım ve imarlar, bu eşsiz yapının günümüze ulaşan bölümlerinden birçoğunun son şeklini almasını sağlamıştır (Erul, 2024, s. 35). Emeviler'in yıkılıp Abbasiler'in hilafete gelmelerinin akabinde Kudüs şehrinde yaşanan yıkıcı depremler, o dönemde ki devletin ekonomik kriz içerisinde bulunmasına rağmen, doğal afet sonrası yapılabilecek dönemin en güzel sosyal hizmet çalışma ve uygulamalarını görmekteyiz.

Tolunoğulları (878), İhşidiler (Akşitler) (905) ve Fatimiler (Şii) (969) Devletleri sırasıyla Kudüs'ü ellerine geçirmişlerdir. Şii Fatimiler'in 969 yılında başlayan Kudüs hakimiyetleri, Selçukluların 1071 yılında Uvakoğlu Atsız'ın (Atsız b. Harezmi'nin) beyliği ve komutasında Kudüs'e hakim olmasıyla son bulmuştur. Selçukluların Kudüs şehri üzerindeki hakimiyeti takribi olarak çeyrek asır müddetince sürmüştür. Atsız Bey, Kudüs şehrine hakim olunca minberlerde Şii Fatimi Halifeliği adına okutulan hutbeyi kaldırarak Abbasi Halifesi ve Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Alp Arslan adına hutbeleri okutmaya başlamıştır. Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşah'ın kardeşi olan ve Melikşah tarafından Kudüs'e gönderilen Tacüddeve Tutuş, siyasi rakibi olarak gördüğü Atsız Bey'i yayının kirişiyle boğdurarak babasının komutanlarından olan Artuk Bey'i Kudüs ve çevresine vali olarak tayin etmiştir. Artuk b. Eksük'ün valiliği dönemindeki Kudüs şehrinde Sünni mezhep ekseninde mühim ilmi ilerlemeler olmuş, önemli alimler Kudüs'e göç etmiş ve Kudüs şehrinde Hanefi ile Şafi medreseleri kurulmuştur. Büyük Selçukluların içinde bulunduğu bunalımdan yararlanan Şii Fatimiler, 1098'de Kudüs şehrini Selçuklu Devletinden geri aldılar; ancak sadece 1 yıl, yani 1099'da Frenkler bu bölgeye gelene kadar şehri ellerinde tutabildiler (Erbaş vd., 2024, s. 55).

Orta Çağ'daki din merkezli en büyük savaşlar olan Haçlı Seferleri, 1095'de Papa II. Urbanus'un Clermont Konsili sırasında yaptığı çağrı sayesinde başlamıştır. I. Haçlı Seferiyle Türkiye Selçuklu Devleti yönetimindeki Anadolu viran edilmiş, bu coğrafyadaki Urfa ve Antakya şehirlerinde Haçlı Devletleri kurulmuş, Kudüs şehri ise 1099 yılında ele geçirilerek burada Latin Devleti kurulmuştur. Haçlıların Kudüs'ü işgaliyle Kudüs'te ikamet eden Müslümanlar katledildi, sinagoglara sığınan Yahudiler yakıldı, Latinlerin dindaşı olan Ortodoks Hristiyanlara eziyetler edildi, şehirdeki İslami eserler yağmalanıp viran edilerek çalındı, camiler ve Kubbetü's-Sahra kiliseye çevrilerek Kubbetü's-Sahra'ya Templum Domini adı verilip haç dikildi ve Tapınak Şövalyelerinin idaresine verildi, Mescid-i Aksa krallık sarayına döndürüldü, Mescid-i Aksa'nın alt kısmındaki ibadet yerleri ahırlara dönüştürüldü ve Kudüs bir Hristiyan şehri yapıldı (Erbaş vd., 2024, s. 56). İbnü'l Esir, Haçlılar Kudüs'ü aldığı anda ahalisini kılıçtan geçirdiğini, Müslümanların bir hafta boyunca katledildiğini ve Mescid-i Aksa'nın içinde 60.000'den daha fazla kişinin katledildiğini söyler. İbnü'l Kalanisi ise hayli insanın öldürüldüğünü, Yahudilerin sinagoglarda diri diri yakıldığını ve anıt ile türbelerin yıktırıldığını ifade eder (Maalouf, 2019, s. 60).

Nureddin Mahmud Zengi'nin önderliğinde, Suriye ile Mısır'ın 1169 yılında birleşmeleri, Kudüs'ü işgal eden Haçlılar için büyük bir darbe olmuştur. Frenklere karşı cihad eden ilk melik de Nureddin Zengin'in babası İmadeddin Zengi'dir. Nureddin Zengi, Kudüs'ün fethi yolunda önemli ölçüde bir İslam devleti birliği sağlamıştır. Hatta Nureddin Mahmud, Kudüs'ü fethetmeye kendisini öyle bir adamıştır ki, fetihten sonra Mescid-i Aksa'ya yerleştirilmesi için Halepli olan 6 ustaya yaptırttığı gösterişli bir minber imal ettirmiştir; fakat Zengi'nin ani hastalığı ve vefatı nedeniyle bu minberi hak ettiği yere koymak, Selahaddin Eyyubi'ye nasip olacaktır (Basit vd., 2011, s. 103). Mescid-i Aksa içerisinde, miladi 1969 yılında fanatik ve radikal bir Avustralyalı Hristiyan eliyle çıkartılan yangın, sedef ve fildişi kakma tekniğiyle cevizden yapılmış bu Zengi Minberinin yanıp kül olmasına sebep olmuştur. Yerine konulan minber ise Ürdün Kralı Hüseyin'in fonlamasıyla yaptırılıp 2007 yılında tekrardan eski yerine bırakılmıştır. Yaptırılan bu yeni minberin; Türk, Ürdün, Mısır ve Endonezya asıllı ustalar, çivi vb. tutturma aleti kullanmadan 3000 parçayı künde kari sanatıyla 3 yıl içerisinde birleştirip yapımını tamamlamışlardır (Erul, 2024, s. 60).

1137 yılında Bağdat civarındaki Tikrit Kalesinde dünyaya gelen Selahaddin Eyyubi, çocukluğunu Ba'lebek'te geçirmiş, babası Necmeddin Eyyub'dan siyaseti, amcası Şirkuh'tan savaşmayı, Nureddin Mahmud'dan Haçlılarla mücadele etmenin gerekliliğini öğrenmiştir. Nureddin Zengi'nin 1174'teki vefatına kadar ona bağlı olan Selahaddin, bu tarihe kadar Mısır'da ona naib olarak hizmet vermiştir. Nureddin Mahmud'un vefatından sonra İslam birliğini sağlayarak Haçlılara karşı amansız bir mücadeleye girişen Selahaddin Eyyubi, birkaç hafta süresi içinde, aralarında Akka, Yafa, Nablus, Cubeyl, Sayda, Beyrut, Askalan ve Gazze gibi şehirlerin olduğu 52 şehri zapt etmiştir. 1187 yılında Haçlılar ile yaptığı Hittin Savaşını kazanan Selahaddin, Haçlıların savaş gücünün tümünü meydan savaşında imha etmiş, kısa süren bir kuşatma ile bir Cuma günü ve Miraç'ın yıl dönümünde ordusuyla birlikte Kudüs'e girmiştir. Haçlıların 88 yıl öncesinde Kudüs'ü ele geçirdikleri esnada yaptıklarının aksine şehirde kan dökmeyen Selahaddin, Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra'yı eski haline döndürerek tekrardan ibadete açmıştır. Ayrıca Selahaddin, Yahudilerin Kudüs şehrine yerleşmelerine izin vermiş, Hristiyanların da Kudüs şehrini ziyaret etmelerine olanak sağlamıştır. Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmesi, III. Haçlı Seferlerinin düzenlenmesine neden olmuş, bu seferlerin sonucunda Haçlıların Kudüs'ü ziyaret etmelerine olanak tanınmış ve Akka ile

Kıbrıs, donanma gücü sebebiyle Haçlılar tarafından ele geçirilmiştir. 1187 ile 1244 yılları arasında 57 yıl müddetince Kudüs'ün Eyyubilerin hakimiyeti altında olmasını sağlayan Selahaddin Eyyubi, bu kadim şehri barış ve huzur coğrafyası haline getirerek meşhur tabip ve filozof Musa b. Meymun el-Kurtubi (İbn Meymun), Mescid-i Aksa içerisinde çeşitli ilim ve bilim dallarında ders veren Abdüllatif-i Bağdadi, meşhur botanikçi İbnü'l Baytar ve meşhur Hanefi alimi Ez-Zahir En-Numani gibi ünlü ve önemli isimlerin Kudüs'e gelmesine vesile olmuştur. Dostları kadar düşmanları da çok olan Selahaddin, Haşîşiler tarafından iki defa suikaste uğramış, ikinci suikast sırasında zorla kurtulmuştur. Ömrünü Haçlılara karşı sürekli cihad ederek geçiren Kudüs'ün ikinci fatihi Selahaddin, hastalığı sebebiyle 1193 yılında, 57 yaşında vefat etmiştir. Onun ismiyle anılan Eyyubiler Devleti ise 12. ve 13. yüzyılları içerisinde Filistin, Mısır ve Suriye bölgesindeki siyasi ve sosyal tarihe damga vurmuşlardır (Erbaş vd., 2024, s. 56). Selahaddin Eyyubi'nin dünya hayatı son bulduğunda; Filistin, Mısır, Suriye, Hicaz, Lübnan, Libya, Yemen, Ürdün, Irak, Güney ve Doğu Anadolu (Malatya ve Ahlat'a kadar), onun ismiyle hutbeler irat ediliyor ve onun adına paralar basılıyordu (Erbaş vd., 2024, s. 83). Selahaddin Eyyubi için Safahat'ın yazarı ve İstiklal Marşı Şairimiz Mehmet Akif Ersoy, 'şarkın en sevgili sultanı'; Fransız tarihçisi Champdour ise 'İslam'ın en saf kahramanı' demektedir (Erbaş vd., 2022, s. 68).

Kudüs şehri; Eyyubiler, Harzemşahlar ve Memlükler arasında bir dönem gövde gösterilerine sahne olmuştur. Harzemşahların 1244 yılında Kudüs şehrinin idaresini ele geçirmeleriyle birlikte, Selçuklu Devleti'nin Kudüs'teki hakimiyetinin bitiminin neredeyse 150 yıl sonrasında Kudüs şehri tekrardan Türklerin eline geçmiştir (Erbaş vd., 2024, s. 67).

Memlük Devleti, Mısır merkezli kurulmuş ve Kudüs şehrinin hakimiyetini Eyyubi Devleti'nden almışlardır. 1260 yılından 1516 yılına kadar 206 yıl süresince Kudüs şehrini hakimiyetleri altında tutmuşlardır. Memlüklerin, Moğollara karşı kazandıkları Ayn-ı Calut Savaşı (1260) ve Haçlı tehlikesinin de ortadan kalkması ile birlikte Kudüs şehri istikrarlı bir idareye kavuşmuştur. Ayn-ı Calut, Filistin'deki Beysan şehri bölgesindedir. Burada yapılan savaş ile Moğollar, Cengiz Han dönemi itibarıyla ilk defa yenilgiye uğramışlardır. Bu savaşta Müslümanlar ilk defa top teknolojisini kullanarak savaşmışlardır. Dönemin en güçlü İslam devleti haline gelen Memlükler, Kudüs'e çok

büyük ehemmiyet göstermişlerdir. Günümüzde Kudüs şehrinde bulunan 150 adedinde kadim mimari eserin 80 tanesi, Memlük Devleti dönemine ait olması, Kudüs'e gösterdikleri ehemmiyetin en bariz göstergesidir. Memlükler Döneminde Kudüs, ilmi çalışmaların çeşitlendiği bir dönem olmuş ve bu dönemde Kudüs şehrinde birçok alim yetişmiştir. Memlüklerin Kudüs'teki 267 yıllık idareleri döneminde, Kudüs şehri her boyutuyla imar ve ihya edilmiştir (Erbaş vd., 2024, s. 57). Memlüklerin Kudüs'e gösterdikleri mühim ilgi, Kudüs şehrinin altın çağlarından birini yaşamasına vesile olmuştur. Memlük Devleti kurucusu ve ilk Sultanı Baybars, Kudüs şehrini, siyasetinin odak noktası yapmıştır. (Basit vd., 2011, s. 133). Yahudiler ilk defa Memlük Devleti zamanında Kudüs'e geri gelmeye başladılar (Kılınç, 2018, s. 122). 1304-1369 yılları arasında Orta Çağ'da yaşamış olan Müslüman seyyah İbn Battuta, 28 yıl süresince yaptığı seyahatleri sırasında önce Gazze'ye, sonrasında ise Kudüs'e de uğramıştır. Kudüs'teki peygamber kabirlerini ziyaret ederek Mescid-i Aksa'ya geçen İbn Battuta, bu mescidin sanatsallığından, ululuğundan, benzersiz güzelliğinden, ilginç ve garip olduğundan söz etmiş; yazdığı seyahatnamede, arz üzerinde bu mescitten daha büyük bir mescit olmadığını da söylemiştir (Erbaş vd., 2024, s. 158).

2.1.2. Osmanlı Dönemi'nde Kudüs

Kudüs'e hakim olmak ve Kudüs'ü elde tutabilmek, gücün zirvesine ulaşmaktır. Her çağda geçerli bir kıymet olarak Kudüs'e hakim olanlar siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal devlet anlamlarında da kural koyucu olurlar. Kudüs, Ortadoğu coğrafyasının mihenk taşıdır. Kudüs'e hakim olanlar, dünyaya da hakim olmuştur. Kudüs şehri, Müslümanların fethederek yönettikleri ilk yer değildi; ama kuşkusuz ki en hassas olan şehirdi. 1516 yılındaki Mercidabık savaşıyla Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine geçen Kudüs, şehri fetheden Osmanlı Sultanı Yavuz Selim tarafından Kudüs-ü Şerif olarak isimlendirilmiştir. Han Yunus adıyla da bilinen savaş ile birlikte sadece Kudüs şehri değil, aynı zamanda Gazze, Remle ve Calculiye şehirleri de Osmanlıların idaresi altına girmiştir. Osmanlı Devleti, kuruluşunun akabinde Balkanlar'a ve Avrupa'ya doğru genişleme göstermiş, fakat Ortadoğu topraklarına doğru genişleyip Kudüs'ü hakimiyeti altına aldığı zaman itibarıyla dünya imparatorluğu haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, Kudüs'e hakim olana kadar bölgedeki devletlerden sadece biriydi ve o dönem Mısır'da varlığını gösteren kudretli Memlük İmparatorluğunun gücünün altında kalmaktaydı; üstelik Memlük İmparatorluğu Osmanlı Devleti'ni küçük bir devlet olarak

görmekteydi. Ancak, Yavuz Sultan Selim'in 8 yıllık saltanat süresince düzenlediği doğu seferleriyle Ortadoğu'ya yayılması ve Kudüs'te hakimiyet kurması sonrasında Memlûk Devletine son vererek güç noktasında Memlûklerin üstüne çıkmış ve Osmanlı Devleti bir imparatorluk haline gelmiştir (Kılınç, 2019, s. 42).

Yavuz Selim, 17 yaşında (1487'de) Trabzon'a vali olarak atanmış ve 24 yıl boyunca bu görevde kaldıktan sonra babası II. Bayezid'i tahttan indirerek kendisi Osmanlı tahtına geçmiştir. Babasını yönetimde yetersiz görmesi ve babasının Memlûk İmparatorluğu'yla baş edememesi, onu Osmanlı tahtı için bilemiştir. 1512-1520 yılları arasında sadece 8 yıl süresince tahtta kalan Yavuz Selim, kendisinden önce ve sonra hükümdarlık yapan Osmanlı sultanlarının hiçbirine benzemeyerek hiçbirinin denemediği Avrupa'ya doğru değil de Ortadoğu'ya doğru genişleme stratejisine yönelmiştir. Yavuz, yönettiği Osmanlı Devleti'nin dünyada bir imparatorluk haline gelebilmesi için Ortadoğu'yu ve Kudüs'ü ele geçirmesi gerektiğini bilecek düzeyde ileri görüşlü, akıllı ve zeki bir yöneticiydi. Zaten Yavuz tahta geçtiğinde Osmanlı Devleti, Avrupa'da nerdeyse doğal sınırlarına kavuşmuştu. 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı'yla İran'a Anadolu'nun kapılarını kapatan Yavuz, Suriye topraklarından Hint Okyanusu'na kadar gözünü dikmişti. 1516 yılında, Suriye'nin Halep şehrine bağlı Azez kasabası civarındaki Mercidabık'ta karşı karşıya gelen Yavuz Sultan Selim komutasındaki Osmanlı ordusu ve Sultan Kansuh el-Guri komutasındaki Memlûk ordusu, tarihin seyrini değiştiren ve Osmanlıların galibiyetiyle sonuçlanan bir savaş vermişlerdir. Savaş yılında 78 yaşında olan Memlûk Sultanı Kansuh el-Guri, yaşadığı yenilgi üzerine savaş mevkisinden kaçarken yaşamını yitirmiş ve savaş meydanında yaşamını yitiren tek Memlûk sultanı olmuştur; savaş sonrasında, Sultan Kansuh el-Guri'nin cesedi bulunamamıştır. Memlûk yönetiminin ağır vergilerinden bunalan Halepliler, Osmanlı Devleti'ni şehre buyur etmesiyle şehre kimsenin kanı dökülmeden girilip hakim olunmuştur. Suriye'nin güneyine doğru hakimiyet alanını genişleten Yavuz Sultan Selim, önce Şam'ı sonra ise Kudüs'ü fethederek bu şehirlerin hepsinde kendi adına hutbeler okutmuştur. Suriye ve Filistin bölgesinde hakimiyet kuran Yavuz, gözünü Memlûk İmparatorluğu'nun başkenti Kahire'ye, yani Mısır'a dikmiştir. 1517 yılında, Kahire civarındaki Ridaniye'de gerçekleşen Osmanlı-Memlûk savaşını da Osmanlılar kazanmıştır. Sultan Kansuh'un kendisinin yerine vekil olarak bıraktığı yeni ve son Memlûklü Sultanı Tumanbay, Kahire ele geçirildikten sonra iki ay boyunca kovalanıp ele geçirildikten sonra Kahire'de idam

edilmiştir. Kahire şehir kalesinin kapılarından biri olan Bab-ı Zuveyle’de günlerce asılı duran Tumanbay’ın cesedi, Ortadoğu ve Kudüs’te yüzyıllarca sürecek Osmanlı hakimiyetinin başlangıcını gösteriyordu. Hicaz’dan Kudüs’e, Şam’dan Kahire’ye, Halep’ten Yemen’e, Ortadoğu’daki önemli merkezler, bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu’nun hakimiyetine girmişti (Kılınç, 2019, s. 53). Yavuz Sultan Selim, Kudüs şehrinin üçüncü fatihi olarak görülmektedir. Yavuz Selim’in Kudüs şehrini Osmanlı topraklarına katmış olması, aynı zamanda Kudüs’te 401 yıl sürecek olan Osmanlı Devleti egemenliğini de başlatıyordu. Osmanlı Devleti’nin Kudüs’teki idaresi süresince Kudüs şehri her daim sancak statüsünde kalmıştır (Erbaş vd., 2024, s. 69).

Kudüs’ü içine alan Filistin bölgesinin fethinin tamamlanması, Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Mescid-i Aksa’nın bakımı yapılmış, Kubbetü’s Sahra kapsamlı bir şekilde restore edilerek dış cephesi çiniler ve mermerlerle kaplatılmış ve Mescid-i Aksa’nın çevresindeki duvarların tamamının inşası yeniden yapılmıştır. İnşası yapılan bu surlar, günümüzde halen ayakta durarak varlığını sürdürmektedir (Yaşar vd., 2011, s. 31). Kanuni, Yahudilere, Ağlama (Burak) Duvarına dokunup ibadette bulunma hakkını veren sultandır (Kılınç, 2018, s. 122). Kanuni Sultan Süleyman’ın, Osmanlı Devleti’nin başında geçen uzunca saltanat yılları, Kudüs’te yapılan sosyal yardım faaliyetlerinin de genişleme ve kalıcı hale gelmesine olanak sağlamıştır. Belki de Kudüs’e gösterilen ihtimam, hiçbir devirde bu denli ihtişamlı olmamıştır. Osmanlı Dönemi Kudüs’ündeki sosyal yardım uygulamalarının tarihi, hiç şüphe yoktur ki Kanuni Sultan Süleyman döneminde zirve yapmış ve bu dönemde tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi en şaşalı zamanlarını yaşamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman, Kudüs’te bir türlü çözülemeyen su sorununa bizzat çareler aramış, şehre su getirmek amacıyla birçok mimari yapı yaptırmış, Beytullahim şehrinde inşa ettirdiği devasa havuzların sayesinde yaptırdığı su kanalları ile Kudüs şehrine su getirtmiş, Kudüs şehrinde yaşayanların su ihtiyaçlarının karşılanması için de altı adet çeşme yaptırmış ve bu işler için ciddi kaynak kullanmıştır. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman’ın hanımı Haseki (Hürrem) Sultan, ihtiyaç sahiplerinin yemek ihtiyacını karşılamak amacıyla günümüze kadar hizmet veren Haseki Sultan Tekkesini 1552’de inşa ettirmiştir. 55 odadan oluşan bu tekkenin bir külliye olduğu ve aşıyla birlikte aynı zamanda camisinin, hanının, ribatının ve medresesinin içinde bulunmaktadır (Basit vd., 2011, s. 150). Aslında Memlûk Devleti’ne ait olan ve 1388’de inşası yapılan Sitti Tunşuk

Sarayı, Haseki (Hürrem) Sultan tarafından 1552 yılında imarethaneye dönüştürülmüştür. Bu imarethane sayesinde her gün 999 ihtiyaç sahibine yemek dağıtılmış ve imaret, tüm Filistin coğrafyasının en büyük imarethanesi olmasıyla öne çıkmıştır (Erbaş vd., 2024, s. 117). Filistinli bir tarihçi olan Arif el-Arif bu tekke için Osmanlı Devletinin Kudüs şehrinde inşa ettirdiği en yararlı hayır kurumu olduğunu, bunun sebebinin de kurulduğu tarihten günümüze kadar muhtaçlara gıda yardımı yaptığını söyler. Haseki (Hürrem) Sultan, yaşadığı dönemde sadece Kudüs'te değil Şam, İstanbul ve Edirne'de de bunun benzeri külliyeler inşa ettirmiştir (Turan, 2007, s. 45). Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Haseki (Hürrem) Sultan'ın, Osmanlı Dönemi Kudüs tarihindeki sosyal hizmet uygulamalarının temelini oluşturan ve bu temeli istikrarlaştırarak kalıcı hale getiren sosyal hizmet çalışmalarına imza attığını apaçık bir şekilde görmekteyiz. Bu önemli sosyal hizmet çalışmalarını, fakir ve muhtaç kişilere günümüzde dahi ulaştırılma noktasında zorluklar yaşanmaktadır.

1672 yılında Kudüs şehrini ziyaret eden Evliya Çelebi, bu şehirdeki daru'l hadislerin (hadis okulları) sayısının yedi olduğunu, daru'l kurraların (Kur'an okulları) sayısının on olduğunu, sıbyan mekteplerinin sayısının kırk olduğunu, ayrıca tarikat tekkelerinin sayısının da yetmiş olduğunu söylemektedir. Kendisinin yazdığı Seyahatname'de Kudüs şehrini kaleme alırken, Kur'an'da Kudüs şehrinin 42 defa geçtiğini, bu şehrin 124.000 peygamberin tekkesi olduğunu, milletlerin tümünün toprağına kutsallık atfettiğini, 72 milletin bu şehre hasret duyduğu ve Hz. İsa bu şehirde doğdu doğalı, tüm savaşlar bu şehir için olduğunu söylemektedir. Mescid'i Aksa'dan bahsederken ise buraya 800 kişinin hizmet ettiğini ve Mescid-i Aksa'nın tufan öncesi ve tufan sonrasında ademoğullarının kiblesi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Mescid-i Aksa'da dört mezhebin ayrı ayrı imam ve hatibinin var olduğunu, elli kişinin de burada müezzin olarak görevlendirildiğini ifade etmiştir. 17. yüzyılda Kudüs şehrinde, 56 tanesi Memlüklerden kalmak üzere toplam 96 medresenin faaliyetlerine devam ettiklerini söylemek mümkündür. Yine bu yüzyılın sonlarına doğru, Mescid-i Aksa'yı çevreleyen 200 oda civarında medresenin varlığını sürdürdüğü görülmekteydi. 1905-1906 eğitim-öğretim döneminde, Osmanlı Devletinin hakimiyeti altında bulunan topraklardaki idari kaza başına 12 civarında ibtidai mektep düşmekteyken Kudüs şehrinde bu sayı 70 civarındaydı (Erbaş vd., 2024, s. 97).

Osmanlı tarihçisi olarak bilinen Aşıkpaşazade tuttuğu kayıtlarda, kutsal yerler halen Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmeden dahi, Sultan II. Murat'ın Mekke, Medine, Kudüs ve El- Halil'e her yıl 3500 filori (Cenova altını) yardımıyla bulunduğu ve buraların hizmetlerinin görülmesi için bu altınları ulaştırdığı öğrenilmektedir (Erbaş vd., 2022, s. 33). Osmanlı hükümdarlarının Kudüs şehrine kazandırdıkları ilk vakıf, bu şehir Osmanlıların hakimiyetine girmeden evvel, 1446'da Sultan II. Murad eliyle yaptırıldığını söyleyebiliriz. II. Murad, Manisa Saruhan'da var olan şahsi mal gelirlerinden 200 altını, Kudüslü ihtiyaç sahiplerine vakfedilmesini sağlamış, Bursa şehrinde yaptırdığı imaretin vakfı ile de yine Kudüs şehrinde yaşayan ihtiyaç sahipleri için 24.000 kuruş vakfetmiştir. Fakat Osmanlı halkından olan bazı kişiler, Kudüs şehrine Sultan II. Murad'dan daha önce de vakıf hizmeti sağladıkları, tutulan tarihi kayıtlardan öğrenilmektedir. Tarihi vesikalar ve kaynaklarda, Osmanlı Devletinin ilk şeyhülislamı olan ve Yıldırım Bayezid devri alimlerinden sayılarak 1431 yılında vefat eden Molla Fenari'nin Kudüs şehrinde birer medrese ve mescidinin olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Sultanları haricinde Kudüs şehrine 1437 yılında inşa ettirdiği medreseyle katkı sağlayan bir diğer kişi de Emir Mahmud kızı İsfahan Şah Hatun'dur. Bu kişi, Kudüs şehrinde bir medrese yaptırarak bu medreseye her yıl 288 altın vakfetmiştir. Kudüs şehrinde yoğun olan medreselerin sayısına minimum dört medrese ilavesiyle Osmanlı Devleti de zenginlik katmış, ilmi ve kültürel zeminde yaşanan bu yoğunluk, özellikle 16. yüzyılda da sürmüştür (Erbaş vd., 2024, s. 114).

Sultan II. Mahmud döneminde, su kanalları tamir ettirilmiş, Mescid-i Aksa ve Kubbetü's Sahra'da restorasyon çalışmaları yapılmıştır (Basit vd., 2011, s. 152).

Sultan Abdülmecid döneminde Kudüs şehri, idari ve tarihi anlamda birçok gelişme yaşamıştır. Bu dönemde Kudüs şehri, Filistin bölgesinin idare yeri yapılarak bir nevi bu bölgenin başkenti yapılmıştır. Hatta Kudüs'e idari anlamda verilen payeler neticesinde bu dönemde Kudüs'te açılan konsolosluk sekize çıkmıştır (Basit vd., 2011, s. 153). Sultan Abdülmecid, Mescid-i Aksa'yı restore ettirme amacıyla 20.000 altın harcamıştır. Sultan Abdülmecid döneminde Kudüs şehrinin nüfusu artarak 1858 yılı itibarıyla Kudüs'te yaşayanlar Kudüs surlarının dış kısmında ikamet etmeye başlamışlardır (Erbaş vd., 2022, s. 30).

Sultan Abdülaziz döneminde Kudüs şehri, kültürel atılımları ve birçok alandaki gelişimleriyle Osmanlı Devletinin diğer şehirlerinden ayrı tutulmuştur. Kudüs şehri,

Osmanlı Devletinin başkenti olan İstanbul şehrinden sonra bir meclis ihtiva edilen ilk şehir olmuştur. Kudüs şehrindeki belediye meclisinin ilki açılmıştır. Kudüs'te 1866'da kurulan belediye meclisinin başkanlığını Yusuf Halidi üstlenmiş; Kudüslü olan Halidi, ilk defa ve dokuz yıl süresince bu mecliste başkanlık görevini yürütmüştür. Kubbetü's Sahra'nın tamiri ve Mescid-i Aksa'nın onarılması için 30.000 altın harcanmış, 1856'daki Kırım Savaşından sonra Kudüs'e akan mallar ile birlikte Kudüs halkının gelirlerinin artarak sosyo-ekonomik refahlarının yükselmesi bu dönemin en belirgin hadiselerinden olmuştur. Bu dönem içerisinde Mescid-i Aksa'da yapılan onarım ve tamiratlar, Emevi Sultanı Abdülmelik b. Mervan dönemi sonrasında yapılan en kapsamlı çalışma olmuştur (Basit vd., 2011, s. 155). Sultan Abdülaziz döneminde Kudüs ve çevresinde çok sayıda yollar ve çarşılar yapıldı. Kudüs ile Yafa ve Kudüs ile Nablus şehirleri arasındaki yollar mermerlerle kaplandı. Yapılan mermer yolların bazıları bugün dahi varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Sultan Abdülaziz, Kudüs'te telgraf sistemini kurup Umeri Cami'sini de yaptırtmıştır (Erbaş vd., 2022, s. 30).

Sultan II. Abdülhamid döneminde Kudüs, kültürel ve ekonomik anlamda gelişme göstermeyi sürdürdü. Bu dönemde Kudüs ile Yafa arasına yaklaşık 87 km uzunluklu demiryolu inşa edilmiştir. 1890-1892 yılları arasında yapılıp hizmete açılan bu demiryolu, Osmanlı Devletinin Kudüs çevresinde önemli yol ağları kurmasını sağlamış, ayrıca Ramallah, El-Halil, Eriha ve Beytullahim şehirleri birbirine bağlanarak ulaşımda büyük kolaylıklar sağlamıştır. II. Abdülhamid Han, Kubbetü's Sahra'nın dış cephesine çinilerle yazdırdığı Yasin-i Şerif ile görsel bir güzellik sağlamış, zeminine pahalı İran halıları getirterek döşemiş, ortaya ise ihtişamlı bir kristal avize astırtmıştır. Yine bu dönemde belediye hastanesinin açılışının yapılması, nüfus sayımlarını yapıp evleri numaralandırması, şehrin ortasına halka açık park yapılması, sokakların petrol lambalarıyla aydınlatılması, eski eserler müzesinin açılması, Türkçe, Arapça ve Fransızca oyunların oynatıldığı tiyatronun kurulması ve ilk derginin çıkarılması, Kudüs'teki yakın dönem sosyal çalışmalara zemin oluşturmuştur (Basit vd., 2011, s. 157). Sultan II. Abdülhamid döneminde Kudüs'te hayata geçirilen tüm çalışmalar, sosyal hizmet uygulamalarıyla paralellik göstermektedir. Bu dönemde ulaşımda sosyal hizmet öncesi faaliyetler, sağlıkta sosyal hizmet öncesi faaliyetler, mimaride sosyal hizmet öncesi faaliyetler, çevrede sosyal hizmet öncesi faaliyetler, eğitimde sosyal hizmet öncesi

faaliyetler ve kültürel sosyal hizmet öncesi çalışmaları görmekte ve sosyal hizmet öncesi uygulamaların çeşitliliğini Kudüs şehrinde temayüz etmekteyiz.

II. Abdülhamid, Filistin coğrafyasındaki bir karış Osmanlı toprağının dahi Yahudilere satılmasına müsaade etmedi; kendisi bizzat mücadele ederek bunu engelledi. Mukaddes miras Kudüs ve çevresi için verdiği bu hassas mücadele, belki de onun tahtından indirilip görevinden uzaklaştırılmasına ve vatanından sürgün edilmesine sebep olacaktı (Yelgün, 2020, s. 42). Sultan II. Abdülhamid Han, 1911 yılında, tahtından indirildikten sonra doktorluk hizmetini yapan Atıf Hüseyin Bey ile yaptığı görüşmede, Yahudilerin Filistin toprakları üzerinde başlattıkları çalışmaların başlangıç olduğunu, üzerinden 1000 yıl geçse dahi bu emellerine erişeceklerini ifade etmiştir (Erbaş vd., 2024, s. 125). Siyonist liderlerden olan ve siyasi siyonizmin babası olarak görülen Theodor Herzl, ‘topraksız bir halk için haksız bir toprak’ ideali amacıyla Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid’den, Yahudi ırkının Filistin topraklarına göç edip yerleşmelerine onay verecek resmi bir belge elde edebilmek amacıyla ciddi bir mesai harcamış, bu sebeple İstanbul’a sürekli ziyaretlerde bulunmuş; ancak bu konuda hiçbir kazanım elde edememiştir. Theodor Herzl, Osmanlı Devletinin ve Sultan II. Abdülhamid’in kendisine hayal kırıklığı yaşatan bu tavrını, tuttuğu günlüklere not etmiştir. II. Abdülhamid’in Filistin’deki toprakların bir karışını bile Yahudilere satmayacağı, o toprakların halkına ait olduğu, kanla alındığı için ancak kanla bırakılacağı minvalindeki sözleri, arabuluculuk yapma amacıyla kendisi ile görüşmeye gelmiş olanlara bir tokat gibi vurulmuştur (Karadavi, 2010, s. 70). Hiç şüphe yoktur ki bu durum, II. Abdülhamid’in Kudüs şehrindeki sosyal hizmet uygulamalarının tümünden çok daha kıymetliydi.

Osmanlı Devleti padişahlarından özellikle Kanuni Sultan Süleyman, IV. Murad, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid, Kudüs şehrine önemli yatırımlar yaparak büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bugün dahi benzersiz güzellikte olup Yafa ve Gazze belediye binaları olarak kullanılan yapılar, Filistin coğrafyasının her karışında halen dimdik ayakta duran camiler ve tarihi binaların çoğu Osmanlı Devleti sultanları tarafından yaptırılmışlardır. Akka şehrindeki su taşıyan kanal ve yollar, hanlar, köprüler, zaviyeler ve başka eserler, Osmanlı Devleti’nin Filistin coğrafyasının en uç noktasına kadar hizmet götürdüğünü bizlere tüm gerçekliğiyle göstermektedir (Erbaş vd., 2022, s. 34). Osmanlı Devleti’nin Filistin coğrafyasında yaptırdığı ve günümüze ulaşmasını sağladığı tüm yapıları burada zikretmenin elbette mümkünatı yoktur. Yalnızca

Kudüs surlarının içinde kalan ve bir kilometrekarelik alanın üzerinde bulunan bazı yapıları burada kısaca zikredebiliriz: El-Ervah (Ruhlar) ve Hızır Kubbeleri; Kırmızı Minare; Sultan Hamamı; Hz. Davud Peygamberin Türbesi; Mahkeme Kapısı (Kasım Paşa), Sultan Bereketi, Vad Yolu Sebilleri ve diğer birçok çeşmeler; El-Amud (Dımeşk), Sahire, Siti Meryem, El-Halil, Peygamber Davud, Mağripliler (Zebel), Esbat (Harem) Kapıları; Laklak ve Kibrit Burçları; Bayram Çavuş Medresesi; Mevleviye, Disi, Ebu Bekir Sıddık, Ömer-i Safir, Osman bin Affan, Burak, Musab, Han Sultan, Suveyka Allun, Şeyh Reyhan, Hz. Süleyman Camileri; Nakşibendiler (Özbekiler), Afganiler, Mağripliler Zaviyeleri ve bunlar harici isimleri burada zikredilemeyen birçok kubbe, minare, hamam, türbe, kapı, su sebili (çeşme), burç, medrese, camii, zaviye, kıraathane, imarathane, halvethane, mihrap, mescit, eyvan ve külliye inşa etmişlerdir (Erbaş vd., 2022, s. 37). Osmanlı Devleti döneminde yapılan mimari inşaların üst perdesinde vakıf kurumunun var olduğu bilinmektedir. Vakıf aracılığıyla yapılan mimari inşaların yanında buralara hizmet edecek imam, müezzin, hatip, müderris, bevvab, ferraş gibi çeşitli iş sahiplerinin maaşları da yine vakıflar aracılığıyla karşılanmaktaydı. Ayrıca Kur'an-ı Kerim dersleri, diğer ders halkaları; hacıların, alimlerin, dervişlerin ve ulemanın ağırılanmasını sağlama hizmetlerini de vakıflar yürütmekteydi. Mescid-i Aksa ve Kubbetü's Sahra'da bulunan kütüphaneler, Osmanlı Devleti döneminde mühim ilim merkezleri olarak addedilmekteydiler. Kudüs'teki 401 yıl süreli Osmanlı dönemi boyunca sultanlar, sultan hanımları, paşalar, maddi durumları iyi olan vatandaşlar, Mekke ve Medine şehirlerinden sonra en fazla vakıf hizmetini Kudüs şehrinde hayata geçirmişlerdir. Bir kısmının bugüne kadar ulaştığı bu vakıflar üzerinde akademik çalışmalar yapılması önem arz etmektedir (Erbaş vd., 2024, s. 117).

Osmanlı güçleri, 9 Aralık 1917 günü Kudüs'ten çekilmiş ve İngilizler şehri ele geçirmiştir. 1516'dan 1917'ye kadar devam eden 401 yıllık Osmanlı Devleti hakimiyeti bitmiş; Kudüs şehri, ne hazindir ki bir kez daha işgalcilerin ve sömürgecilerin eline geçmiştir. Osmanlı Devleti Kudüs şehrinde tamı tamına 401 yıl, 3 ay ve 6 günlük bir hakimiyetten sonra çekilmiştir. İngilizlerin Kudüs şehrini almalarıyla birlikte Kudüs şehrinin tarihinde kökten bir değişim yaşanmıştır. Osmanlı Dönemi Kudüs tarihindeki sosyal yardım faaliyetleri azalmış, bölgede çeşitli hizmetler atıl kalmıştır. 1917'de Balfour Deklarasyonunun ilan edilmesi ve 1922'de İngiliz manda yönetiminin konulması, bu coğrafyada Yahudilerin ve Siyonistlerin egemenliğine giden kapıyı açmış ve bu

şehirden Müslümanların eliyle yapılan tüm sosyal faaliyetler bir çırpıda silinmiştir (Basit vd., 2011, s. 161). Yahudilerin bugünkü dili olan modern İbraniceye hayatını adayıp doğuşunu sağlayarak ölmüş bir dili diriltmesiyle işgale zemin hazırlayan Eliezer Ben-Yehuda, 1922 yılında Kudüs şehrinde tüberküloz hastalığı sebebiyle öldüğünde, İsrail Devletinin kuruluşuna 26 sene vardı; ama yeni kurulacak devletin dili, kültürü, alt yapısı, kurumu ve metinleri hazırlanmıştı. Günümüzde dünya üzerinde yaklaşık olarak 20 milyon civarında kişinin konuştuğu bir lisanı, tarihteki tozlu sayfalarından alıp ortaya çıkaran Eliezer Ben-Yehuda hakkında İngiliz Yahudi tarihçisi olan Cecil Roth, Eliezer Ben-Yehuda'dan öncesinde Yahudilerin İbrani dilini konuşmalarının ihtimali vardı; ama Ben-Yehuda'dan sonrasında konuşmaya başlangıç yaptılar demiştir (Kılınç, 2024, 128). Bu tarihten sonra bir çatışma alanı haline getirilen Kudüs, sosyal refah ve sosyal adalet ilkelerinde hızla uzaklaştırılarak bütün semavi dinler için kutsal sayılan, barış ve esenliğin yanında, dinsel hoşgörü ve yardımlaşmayı da temsil eden bir şehir hüviyetinden yoksun bırakılmıştır. Kudüs, Osmanlı Devletinin hakimiyet döneminde Mekke ve Medine'ye yapıldığı gibi her daim diğer şehirlerden ayrı tutulup sosyal yardım çalışmalarının sıklıkla gerçekleştirildiği ve uygulama alanı bulduğu bir şehir olmuştur. Bu dönemde sosyal destek uygulamalarının en güzide haliyle gerçekleştirildiği Kudüs şehri, sosyal hizmetin tarihsel anlamında bizlere çok şey katmış ve sosyal hizmetin geleceğine ışık tutmuştur.

Özelde Kudüs şehri, genelde ise Filistin coğrafyası kaybedilip Osmanlı Devletinin elinden çıktıktan sonra Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı yazarlarından Falih Rıfkı Atay bu toprakları ziyaret ederek Zeytindağı kitabında bazı hatıralarından bahsetmiştir. Geç kalınmıştı, artık Filistin bizim değildi, kaybetmiştik. Bir gerçeklik hissiyatıyla değil, tarihi bir hissiyatla kendimizi zorlamaya devam ediyorduk. Floransa şehri ne denli bizden değil ise Kudüs şehri de artık o denli bizden değildi. Kudüs'te turist gibi geziyorduk. Filistin coğrafyasındaki Siyonistler resmen gizli bir yönetim oluşturmuşlardı. Bu gizli yönetimin bayrağı ve posta pulları vardı. Gönderip aldıkları mektuplara kendi yaptıkları pulları yapıştırırlar, üzerinde kendi pullarının olduğu mektupları da kendi tayin ettikleri memurlarla taşıtırırlardı (Atay, 2016, s. 45). Cumhuriyet Döneminin ilk yazarlarından Falih Rıfkı Atay'ın Kudüs şehrinde bizzat yaptığı gözlemler ile Kudüs'teki Osmanlı dönemi izlerinin ne kadar çabuk silinip yerle yeksan edildiği, dolayısıyla Osmanlı dönemi sosyal yardımların ve kurumların da buna paralel olarak hızlıca yok edildiğine, ne yazık ki acı bir şekilde şahit olmaktayız.

Kudüs şehri, Osmanlı sultanlarından 28 tanesinin yönetimini gördü. Osmanlı hükümdarlarının Kudüs'teki hakimiyetleri, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim ile başlayarak neredeyse Osmanlı Devletinin yıkılmasına kadar devam etmiştir. Bugün dahi Kudüs'ü gezerken Kudüs'ün aslında bir Osmanlı şehri olduğunu fark edebiliriz. Kadim şehri çepeçevre saran ve şehirde göze en çok çarpan, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1536-1540 yılları aralığında, Haçlılara ait olan kalıntılar üzerine yaptırarak şehre mührünü vurduğu surlar, sebiller, duvardaki kitabeler, irili ufaklı mescitler; hangi birini sayalım ki!.. Bugün Kudüs'teki kadim şehrin her köşesinde mutlaka bir Osmanlı sebili bulunmaktadır. Hem Mescid-i Aksa'da hem de kadim şehrin daracık sokaklarında sıklıkla Osmanlıların yaptırdığı sebillere rastlayabiliriz. Kudüs'te bulunanların su ihtiyacını karşılamak ve ibadetlerini kolaylaştırmak amacıyla Kasım Paşa Sebilinden tutun da Sultan Havuz Sebiline, Zincir Kapısı Sebilinden Faslılar Kapısı Sebiline, Karanlık Kapı Sebilinden Çorbacı Sebiline kadar birçok sebile denk gelebiliriz. Tek başına Kanuni döneminden 6 su sebilinin günümüze geldiğini bilmekteyiz; sebillerin üzerinde kitabelerinin de bulunması, ayrı bir tarihi önem sağlamaktadır. Ayrıca Kadim Kudüs'te Afganlar Tekkesi ile Nakşibendilere bağlı Özbek Tekkesi gibi birçok tekkenin bulunduğu, bu tekkelerin Osmanlıların miraslarından yalnızca birkaç tanesi olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki hoşgörüsünü anlamak amacıyla Hristiyanların kutsal olarak kabul ettiği ve Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın çarmıha gerilmeden önce sırtında haç ile yürütüldüğü çile yolunun onarımı da Osmanlı Devleti döneminde yapılmıştır. Yine Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın çile yolunda yürüyüşünde 14 farklı noktada/merhalede/durakta oturup dinlendiğini, bu noktaların 7'sinin Osmanlı Devletinden önce tespit edildiğini, diğer 7 noktanın da Osmanlı Devleti döneminde bulunarak 14 ayrı noktanın her birine bugün de görebileceğimiz özel binaların yapıldığını tarihi vesikalardan öğrenmekteyiz (Turan, 2007, s. 37). 19. yüzyılın içerisinde İngiliz sömürgesi altında bulunan Hindistan'dan çıkarak Osmanlı Devleti şehirlerini görme amacıyla başkent İstanbul'a gelip sonrasında Kudüs'e seyahat eden Şibli Numani, yazdığı eserde Kudüs şehrinde övgüyle bahseder, Kubbetü's Sahra'dan söz ederken ise yeni yapılmış gibi parlak olduğunu ve etrafına ışık saçtığını, Beşşari'nin deyişiyle Müslüman ülkelerde böyle ihtişamlı bir yapıyı hiç görmediğini söyler (Erbaş vd., 2024, s. 164).

Yahudiler ve Siyonist örgütler, 19. yüzyıl sonları itibarıyla Kudüs şehri ve çevresindeki arazileri uhdelere geçirmek üzere bir seferberlik başlattılar. 1880-1914 yılları aralığında 650 bin dönümlük arazileri ellerine geçirerek kadim Kudüs şehrinin surları dışında kalan mahallelerde yaşamaya başladılar. Yahudi milletinin bu bölgede araziler satın alması Osmanlı sultanı tarafından men edilmiş olmasına rağmen, 20. yüzyıl başı itibarıyla fahiş fiyat teklifleri, rüşvet, icra, gasp ve hileli satışlar ile toprak aldıkları bilinmektedir (Erbaş vd., 2024, s. 127). Tarihler 14 Mart 1948'i gösteriyordu. Bu tarih, İngilizlerin Filistin topraklarından çekildiklerini, Yahudilerin İsrail adında bir devlet kurduklarını ilan ettikleri, Arapların ise savaşa başladıklarına şahit oldu (Collins & Lapierre, 2018, s. 16). Tel Aviv'de bulunan bir tiyatro salonunda ilan edilen İsrail Devletinin kuruluşu 14 Mayıs 1948 tarihiydi. O tarihten bugüne 77 sene geride kaldı. Arap dünyasındaki eğitim seviyelerinin en yüksek olduğu, en iyi yetişmiş olan ve mücadele noktasında en dirayetli halk, şüphesiz ki Filistinlilerdir. Ana dilleri gibi bildikleri Arapça ve İbranice ile birlikte İngilizce ve/veya Fransızca dillerini de rahatlıkla bilmektedirler. Uzun yıllarca yaşadıkları baskılar, var olmaya çalışma azimlerini sürekli kamçulamış ve yok edememiştir. Günümüzde dünyanın her tarafında yaşamaya çalışan 7.5 milyon civarında Filistinli mültecinin var olduğu düşünülmektedir. Filistinliler, 15 Mayıs 1948 gününü ve sonraki yıllarda aynı tarihleri, Nekbe (Büyük Felaket) olarak görüp anmaktadırlar. Yanlarında gezdirdikleri sembol niyetli anahtarlarla vatanlarımıza elbet bir gün geri döneceğiz diye haykırmaktadırlar (Kılınç, 2018, s. 139). 1967'de yaşanan Arap-İsrail Savaşı ile Yahudiler Mısır'daki Süveyş Kanalı'ndan Suriye'deki Golan Tepeleri'ne kadar olan geniş bir Ortadoğu coğrafyasını işgal ettiler. Bu savaşın sonucu ile birlikte Kudüs şehri tamamıyla İsrail'in işgaline maruz kaldı. İsrail, Ürdün'ün kontrolünde olan ve bu alanda Mescid-i Aksa'nın da yer aldığı Doğu Kudüs'ü de ele geçirerek sürgününe sebep olduğu birçok Filistinlinin Arap devletlerinde mülteci olmalarına sebep oldu. Yahudilerin çoğunluk olduğu bir devlet var etmek için dünyadaki Yahudilerin Filistin coğrafyasına göç etmesi ve Filistin coğrafyasında yaşayan yerel halkın da zor kullanarak yerlerinden göç ettirilmesiyle mümkün olduğu düşünülmektedir. 1982'de 2 milyon Filistinli, çeşitli mülteci kamplarında yaşamaktaydılar. Kudüs şehrini tekrardan özerk statüye getirme amaçlı verilen uluslararası gayrete karşı İsrail, Kudüs şehrinin 1980'de bölünmez başkenti olarak ilan eden kanununu kendi meclisinde onaylamıştır (Erbaş vd., 2024, s. 129). 2017 yılına geldiğimizde ise Amerika Birleşik

Devletleri (ABD) Başkanı Donald Trump, 1917’de Balfour Deklarasyonu girişiminin 100. yıl dönümünde, Doğu Kudüs ve Batı Kudüs’ü ayırmaksızın Kudüs şehrinin tamamının İsrail Devletinin geçmişteki ve gelecekteki başkenti olduğunu içeren bir kararı imzalamıştır. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), imzalanan bu karar sonrasında büyükelçiliğini Kudüs şehrine taşıyarak bu kararı fiiliyata dökmüştür. Aynı zamanda, normal şartlar altında Suriye Devletine ait olup İsrail’in işgali altındaki Golan Tepeleri’nin de İsrail’in toprağı olduğunu kabul etmiştir (Erbaş vd., 2024, s. 172).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ KUDÜS TARİHİNDEKİ SOSYAL YARDIM UYGULAMALARI VE SOSYAL KURUMLAR

Osmanlı hakimiyetindeki Kudüs'te gerçekleştirilen sosyal yardım uygulamaları, çeşitli alanlarda hayata geçirilmiştir. Mescidler ile camiler, şadırvanlar, sebiller, medreseler, kubbeler, şehir kaleleri ile kapılar, hamamlar ve Ramazan ayı aracılığıyla gerçekleştirilen bu sosyal uygulamalar; çocuklara, gençlere, yaşlılara, hastalara, yoksullara, engellilere ve göçmenlere yönelik çalışmalar içermektedir.

3.1. MESCİDLER VE CAMİLER

Osmanlı Dönemi'nde Kudüs'te yaptırılan mescit ve camiler, Müslümanların dini ibadetlerini serbestçe ve huzur içinde gerçekleştirmelerine olanak sağlamış, manevi sosyal yardım uygulaması noktasında da örneklik teşkil etmiştir. Türk İslam kültüründe cami, medrese, çarşı ve mezarlık, şehrin merkezinde yer almakta; dünya ile ahiret hayatı bir potada eritilmektedir. Ayrıca camiler, mahalle ve şehir halkının günde beş defa bir araya geldiği, insanların birbirleri ile temas ettiği ve çeşitli sosyal sorunların konuşulup karara bağlandığı mekanlardır. Tüm bu yerlerin özel fonksiyonları vardır ve bu fonksiyonların tümü, sosyal yardım olgusu üzerine bina edilmektedir.

3.1.1. Ömer Mescidi

Mescid-i Aksa'nın içerisinde bulunup Kible Mescidi'nin köşesinde yer alan ve Osmanlı Devleti tarafından yaptırılan bir mescittir. Hz. Ömer, Kudüs'ü fethettikten sonra yaptırdığı mescit zamanla yıkılınca, aynı yerde Osmanlılar tarafından tekrardan inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti böylelikle Mescid-i Aksa'nın içerisinde, hem Hz. Ömer'in yaptırdığı mescidin hatırasını yaşatmak istemiş hem de ibadet edilebilecek yeni bir mabet kazandırmıştır (Erul, 2024, s. 64).

Fotoğraf 3.1. Ömer Mescidi

Kaynak: (Erul, 2024, s. 64).

3.2. ŞADIRVANLAR

Osmanlı Dönemi'nde Kudüs'te yaptırılan şadırvanlar, genellikle mescit ve camilerin yanında yaptırılarak Müslümanların ibadete hazırlanması ve su ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayıp manevi sosyal hizmet uygulaması örneği sergilemiştir.

3.2.1. Kasımpaşa Şadırvanı

Kubbetü's Sahra'nın batısındaki Silsile (Zincir) Kapısının yakınlarındadır. Osmanlı Devleti'nin Kudüs şehrinde inşa ettiği ilk yapı olma özelliği gösterir. İstanbul'da bulunan Kasımpaşa semtinin ismini aldığı Mısır Valisi Güzelce Kasım Paşa emriyle inşa edilmiştir. Suyu, Kanatu's Sebil'den akıp geldiği ve Hanefî mezhebine bağlı olanlar akan suyla abdest almayı tercih ettikleri için Hanefî Sebili olarak da bilinmektedir. 1527 yılında yapıldığının yazılı olduğu kitabede, Kanuni Sultan Süleyman ile ilgili 'dünyaya hükümdar olan ikinci Süleyman' demektedir (Erul, 2024, s. 78).

Fotoğraf 3.2. Kasımpaşa Şadırvanı

Kaynak: (Erul, 2024, s. 79).

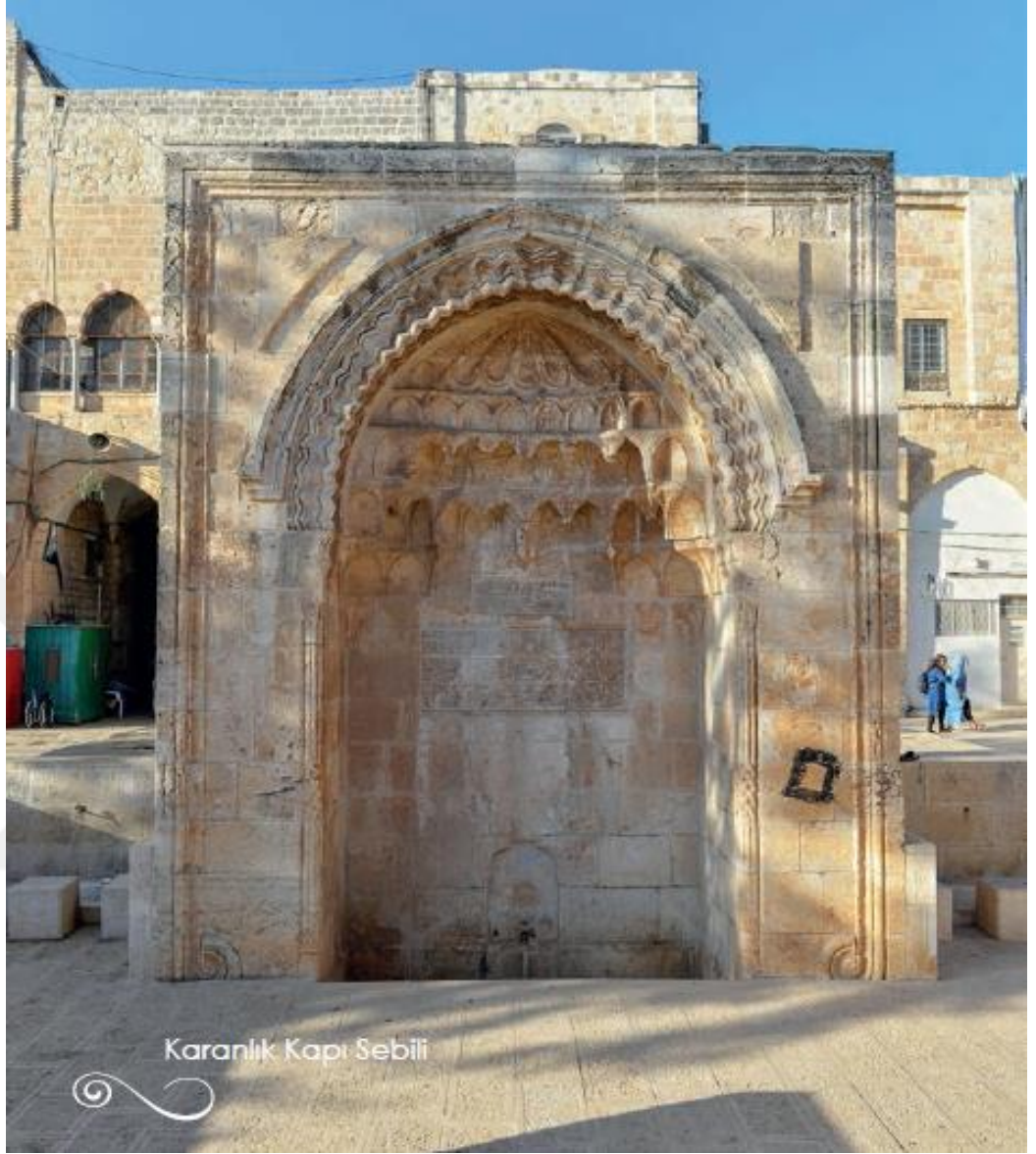
3.3. SEBİLLER

Osmanlı Dönemi'nde Kudüs şehrinde yapılan sebiller, halkın su ihtiyacını karşılamak için şehrin çeşitli noktalarında yaptırılarak toplumun her kesimine yönelik insani bir hizmet uygulaması oluşturmuş ve insan hakları ile sosyal adalet temelli sosyal hizmet uygulamasının örneklığı görülmüştür.

3.3.1. Karanlık Kapı Sebili

Karanlık Kapı'nın güney tarafında bulunmaktadır. 1537 yılında, Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilmiştir. 'Uşşak Kubbesi Sebili' ya da 'Devadariyye Kapısı Sebili' adlarıyla da bilinmektedir. Bu yapının bir tarafı sebil iken, diğer tarafı da mihraptır. 1997 yılında etrafına abdest alma yerleri yapılmasına rağmen, günümüzde bu sebilden su gelmemektedir (Erul, 2024, s. 82).

Fotoğraf 3.3. Karanlık Kapı Sebili

Kaynak: (Erul, 2024, s. 82).

3.3.2. Kanuni Çeşmesi

Kanuni Çeşmesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kudüs şehrinde yaptırılan 6 adet çeşme içerisinde en küçük olanıdır. Kanuni çeşmesinin arka tarafında, su deposu, su kuyusu ve Kanatu's Sebil ile bağlantısı olan su kanalı vardır. Bu çeşme, Bayram Çavuş Mektebi ile Ribatının yakınlarındadır. Osmanlı Devleti bu çeşmede, Haçlılardan geriye kalan motifleri, Osmanlı mimarisine uyum sağlatarak ilmek ilmek işlemiştir (Erul, 2024, s. 160).

Fotoğraf 3.4. Kanuni Çeşmesi

Kaynak: (Erul, 2024, s. 160).

3.4. MEDRESELER

Osmanlı Dönemi'nde Kudüs şehrinde yapılan ve ilmi faaliyet gösteren medreseler, şehirdeki en işlevsel mekanlardan olup bu medreseler günümüzdeki üniversitelere karşılık gelerek toplumdaki eğitim ihtiyacına yönelik ilmi/bilimsel bir hizmet uygulaması oluşturmuş, aynı zamanda eğitim vb. birçok alanda fırsat eşitliği temeliyle toplumun tümü için eğitimi ulaşılabilir hale getirmeye çalışmıştır.

3.4.1. Ahmet Paşa Medresesi

Kubbetü's Sahra ve Altın Kapı'nın ortasında bulunan Ahmet Paşa Medresesi, 17. yüzyılda Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Filistin coğrafyasındaki en donanımlı hocaların en seçkin dört öğrenciyi okuttuğu nadir bir ilim yapısıdır ve bugünün eğitim kurumlarına model yapılacak kadar önemi büyüktür (Erul, 2024, s. 87).

Fotoğraf 3.5. Ahmet Paşa Medresesi

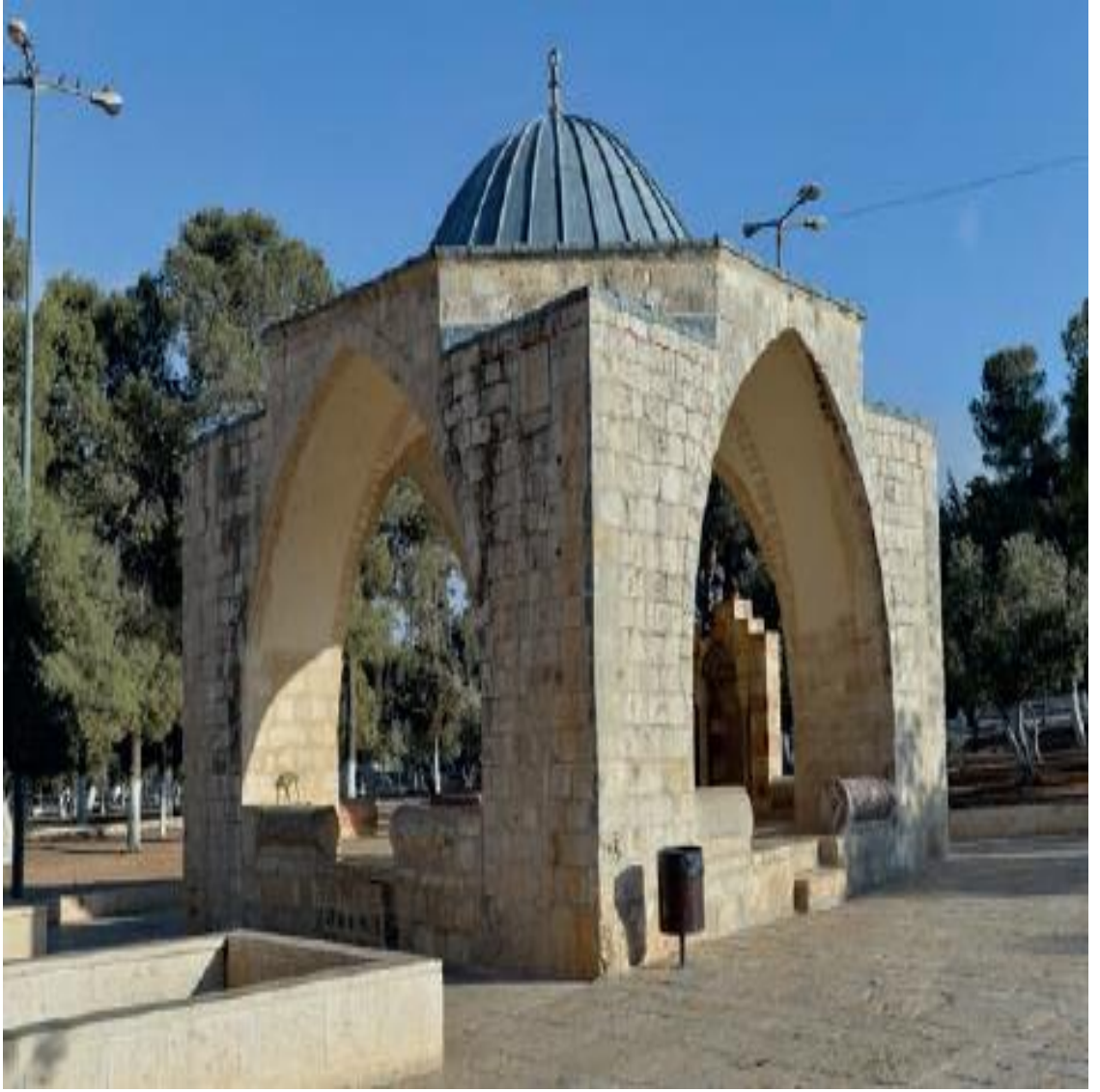

Kaynak: (Erul, 2024, s. 87).

3.4.2. II. Mahmud / Peygamber Aşıkları Eyvanı

Osmanlı Sultanı II. Mahmud döneminde inşa edilen bu yapının içinde sohbet meclisi kurup ilmi münazaralarda bulunma ve dinlenme amaçlarıyla yapılmış bir eyvandır. Yine Osmanlıların yaptığı Karanlık Kapı Sebili'nin güney kısmında bulunmaktadır. Bu eseri, Sayda ve Trablus Valiliği görevlerinde bulunan Süleyman Paşa'nın yaptırdığı bilinmektedir. Bir nevi yazlık bir medrese olan bu yapının dört tarafı açıktır, kible yönünde bir mihrabı vardır ve üstü kubbeyle örülmüştür. Eserin iki ismi bulunmaktadır; ama Peygamber Aşıkları Eyvanı isminin bu eser için neden kullandığı bilinmemektedir (Erul, 2024, s. 98).

Fotoğraf 3.6. II. Mahmud / Peygamber Aşıkları Eyvanı

Kaynak: (Erul, 2024, s. 99).

3.4.3. Ahmet Paşa Halvethanesi

Osmanlı Devleti'nin Gazze Sancakbeyi olarak görev yapan Ahmet Paşa, Mescid-i Aksa alanında inşa ettirdiği medreseler ile halvethanelerde, Gazzeli olup Kadiri Tarikatı mensubiyetinde bulunanlara görev verdiğinden dolayı o dönemde yapılan bu esere de, hem Ahmet Paşa Halvethanesi hem de Gazzeliler Halvethanesi denmiştir. Mescid-i Aksa'nın batısında kalan 1601 tarih ve vakfiyeli taştan yapılmış bu eser, incecik sütunları ile görsellik arz eden taş işçiliği bakımından öne çıkmaktadır (Erul, 2024, s. 100).

Fotoğraf 3.7. Ahmet Paşa / Gazzeliler Halvethanesi

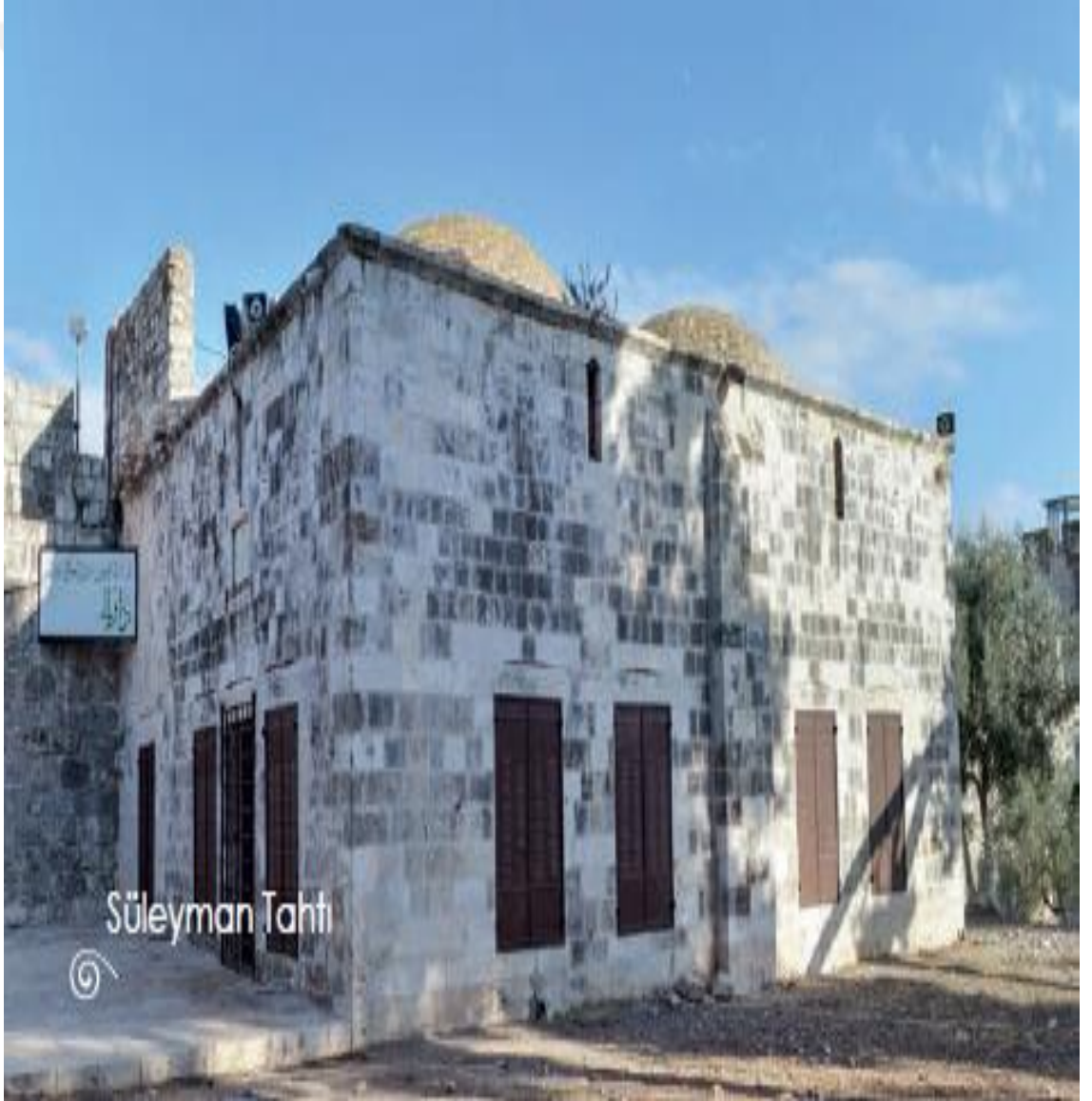

Kaynak: (Erul, 2024, s. 101).

3.4.4. Süleyman Tahtı

Süleyman'ın Tahtı ismiyle bilinen bu eser, Altın Kapı'nın kuzey tarafında olup iki odadan ibarettir. Bu iki odanın birinde, Hz. Süleyman'ın medfun olduğu düşünölen büyük bir kabir vardır. Bu kabir, Beytü'l Makdis'in yapımı esnasında, Hz. Süleyman'ın üstüne çıkarak inşaatı kontrol ettiği kürsü olarak bilindiği ve Hz. Süleyman'ın bu kürsünün üstündeyken ruhunu teslim ettiği söylenmektedir. Osmanlı Devleti'nin yaptırdığı bu eser, günümüzde hadislerin okutulduğu medrese olarak işlev görmektedir (Erul, 2024, s. 134).

Fotoğraf 3.8. Süleyman Tahtı

Kaynak: (Erul, 2024, s. 134).

3.5. KUBBELER

Osmanlı Dönemi'nde Kudüs şehrindeki Mescid-i Aksa içerisinde yapılan kubbeler, dini anlamda önemi büyük olan yerlerin belirlenip insanlara gösterilmesi ve imam sesinin duyurulması maksatlı bir manevi sosyal hizmet uygulaması sağlamıştır.

3.5.1. Nebi Mihrabı ve Kubbesi

Nebi Mihrabı ve Kubbesi, Kubbetü's Sahra ve Miraç Kubbesi'nin ortasında bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in İsra ve Miraç yolculuğunda, kendisinden önce gelen peygamberlere burada imamlık yapıp namaz kıldığına inanıldığı için yapılmıştır. Bu eserin Osmanlılar tarafından inşası ile İsra ve Miraç hadisesinin bir hatırası korunmuş ve yaşatılmıştır (Erul, 2024, s. 126).

Fotoğraf 3.9. Nebi Mihrabı ve Kubbesi

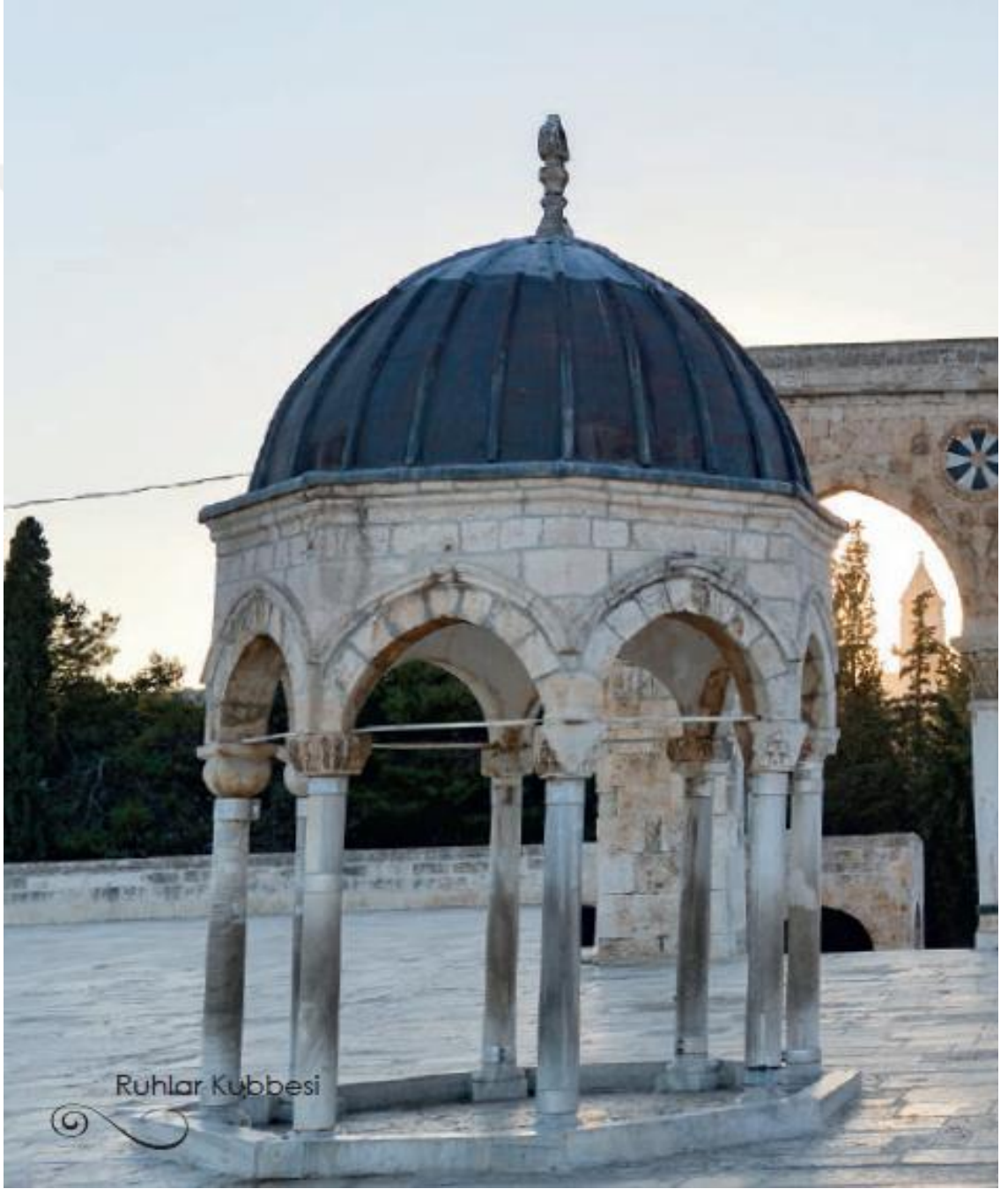
Nebi Mihrabı ve Kubbesi

Kaynak: (Erul, 2024, s. 126).

3.5.2. Ruhlar Kubbesi

Ruhlar Kubbesi, Kubbetü's-Sahra'nın kuzeydoğusunda bulunup 17. yüzyılda inşa edilmiştir. Filistin halkı, bu yerde veli kulların ruhları bir araya geldiğine ve burada yapılan duaların ret edilmediğine inanırlar. Ne amaçla inşa edildiği ise kesin olarak bilinmemektedir (Erul, 2024, s. 128).

Fotoğraf 3.10. Ruhlar Kubbesi

Kaynak: (Erul, 2024, s. 128).

3.6. KAPILAR VE ŞEHİR KALESİ

Osmanlı Dönemi'nde Kudüs Şehrinde yapılan kapılar ve kale, Şehirdeki ulaşım ağının kolaylaştırılması ile Şehir halkının güvenlik anlamında canlarının ve mallarının korunması amacıyla bir sosyal destek uygulaması meydana getirmiştir.

3.6.1. Şam Kapısı

Osmanlı sultanlarında Kanuni Süleyman tarafından yaptırılan Şam Kapısı, Kudüs'te bulunan en ihtişamlı kapıdır. Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar, Şehre girip çıktıkları zamanlarda, aynı kapıyı kullanmaktadırlar (Kılınç, 2018, s. 99).

Fotoğraf 3.11. Şam Kapısı

Kaynak: (Erul, 2024, s. 152).

3.6.2. El-Halil / Yafa Kapısı

El-Halil / Yafa Kapısı, Osmanlı Devleti döneminde, yabancıların giriş çıkışlarının kontrolünün yapıldığı bir kapıydı. 1898 yılında, Alman Kayzeri II. Wilhelm'in şehre teşrifi dolayısıyla kalenin kuyusunun doldurularak açıldığı bir kapıdır. Kapının girişindeki duvarda '*La ilahe illallah, İbrahim Halilullah*' yazması, üç semavi dinin de peygamber olarak gördüğü Hz. İbrahim'i yad etmek içindir; burada Osmanlı medeniyetinin Kudüs şehrindeki hoşgörülü siyasetini görmekte ve tasavvur etmekteyiz. Kapının iç tarafında yer alan mezarlar, Kudüs şehrinin duvarlarını dört yıl boyunca inşa edip karşılığında ücret almayarak bu kapının içerisinde gömülmeyi isteyen iki Osmanlı mimarınıdır (Erul, 2024, s. 150).

Fotoğraf 3.12. El-Halil / Yafa Kapısı

Kaynak: (Erul, 2024, s. 150).

3.6.3. Kudüs Şehir Kalesi

Kudüs Şehir Kalesi, El-Halil/Yafa Kapısı'nın bulunduğu yerdedir. Günümüzdeki haliyle bir Osmanlı eseridir. 1537-1541 yıllarında yapılmıştır (Erul, 2024, s. 148).

Fotoğraf 3.13. Kudüs Şehir Kalesi

Kaynak: (Erul, 2024, s. 148).

3.7. KUDÜS'ÜN LİMANI Yafa ŞEHRİNDEKİ OSMANLI ESERLERİ

Yafa şehri, eskiden Kudüs'ün limanı olarak varlığını sürdürmekteydi. Kayalık olan Yafa Limanı, zamanla gelişen Hayfa Limanı ile rekabet edemeyerek 1965 yılında liman şehri özelliğini kaybetmiştir. Günümüzde ise Tel Aviv ile birleşmiştir. Doğu Akdeniz'deki Filistin sahillerinde liman şehri olan Yafa, 638 yılındaki Hz. Ömer döneminde Kudüs şehriyle birlikte fethedilmiştir. Yafa şehrinde, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kayıtlı pek çok yapı bulunmaktadır ve bu yapılar günümüzde de işlevsel olarak kullanılmaktadır (Erul, 2024, s. 233). Yafa şehrinde bugün de varlıklarını sürdüren bu yapılar, günümüzdeki sosyal hizmet uygulamalarının geçmişteki temel yapı taşlarına güzel birer örnektirler.

3.7.1. Mescidü'l Bahr (Deniz Cami)

Yafa şehrinin en kadim camisi olduğu düşünülmektedir. 16. Yüzyılda yapılmış ve 1997 yılında restorasyonu yapılarak günümüzdeki haline getirilmiştir (Erul, 2024, s. 233).

Fotoğraf 3.14. Mescidü'l Bahr / Deniz Cami

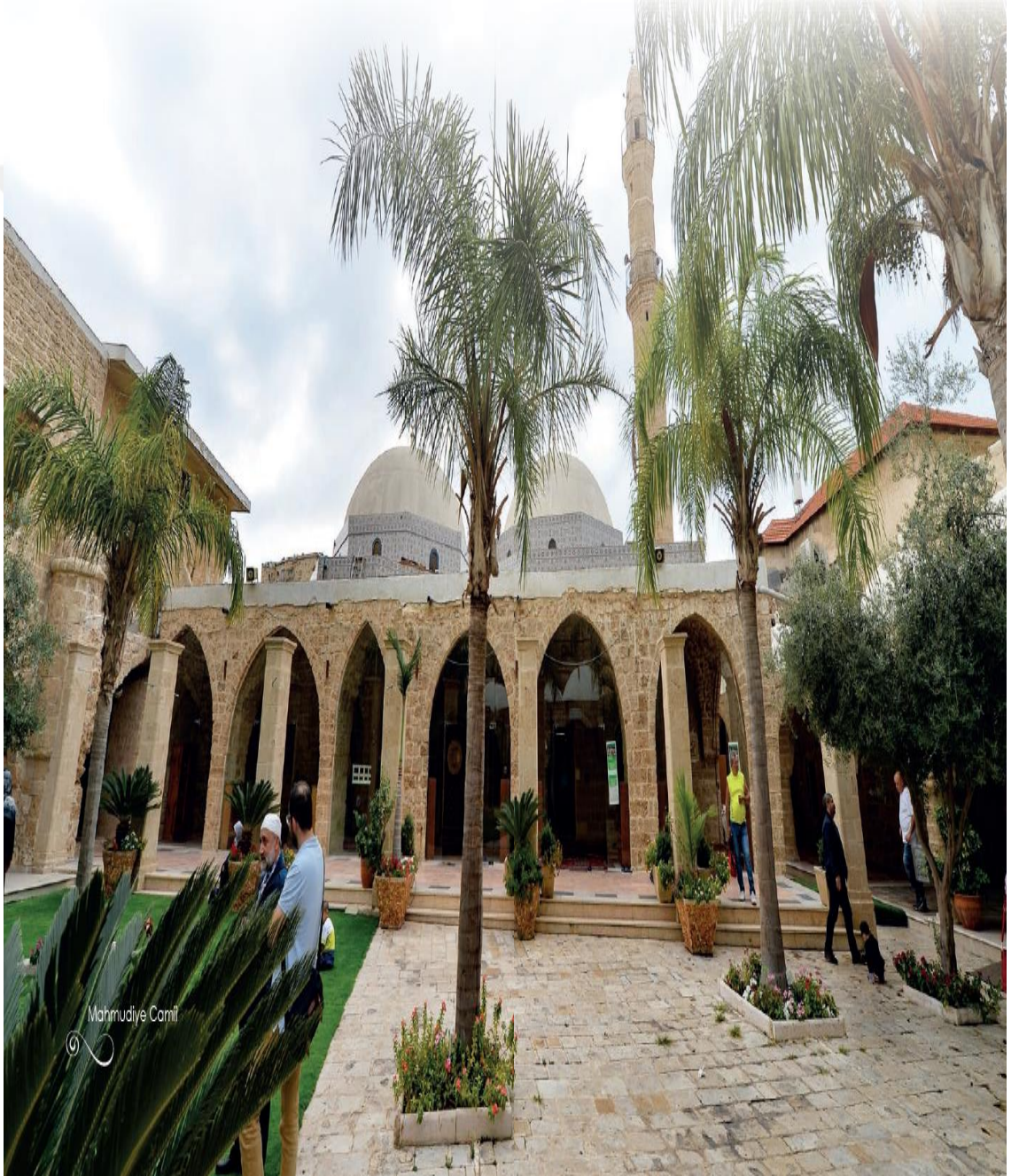

Kaynak: (Erul, 2024, s. 232).

3.7.2. Mahmudiye (Ulu) Cami

Ulu Cami, Osmanlı Sultanı II. Mahmud'a atfen Mahmudiye Cami ismiyle anılır. II. Mahmud döneminde Yafa'da mühim mimari çalışmalar yapan Vali Muhammed Ebu Nebbut eliyle inşa edilmiştir. Yafa şehrinin en büyük ve en mühim camisidir (Erul, 2024, s. 234).

Fotoğraf 3.15. Mahmudiye (Ulu) Cami

Kaynak: (Erul, 2024, s. 234).

3.7.3. Süleyman Paşa Sebili (Çeşmesi)

Cezzar Ahmet Paşa'ya vekalet eden Emir Muhammed tarafından 1809 yılında yapıldığı, üzerindeki kitabeden bilinmektedir. Bu sebil üzerinden Osmanlı Devleti'ndeki batılılaşma akımının Filistin'deki esamesini okuyabiliriz (Erul, 2024, s. 236).

Fotoğraf 3.16. Süleyman Paşa Sebili (Çeşmesi)

Kaynak: (Erul, 2024, s. 236).

3.7.4. Yafa Saat Kulesi

1901 yılında Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahta çıkışının üzerinden yirmi beş yıl geçmesi hatırasına yapılmıştır. Üç katlı bir hüviyette yapılmış ve dört bir tarafına Sultan II. Abdülhamid Han'ın tuğraları işlenmiştir. İki yönünde olmak üzere iki adet yuvarlak kadranlı saati tepesinde bulundurmaktadır. Yafa şehrinin simgelerindendir (Erul, 2024, s. 237).

Fotoğraf 3.17. Yafa Saat Kulesi

Kaynak: (Erul, 2024, s. 237).

3.7.5. Hasan Bey Cami

Osmanlı Devleti'nin Filistin coğrafyasındaki son valisi Hasan Bey tarafından 1915 yılında yaptırılmıştır (Erul, 2024, s. 239).

Fotoğraf 3.18. Hasan Bey Cami

Kaynak: (Erul, 2024, s. 239).

3.8. OSMANLI DÖNEMİ KUDÜS ŞEHRİNDEKİ HAMAMLAR

Osmanlı Dönemindeki Kudüs şehrinde inşa edilen hamamlar, temel amaçlarının insan temizliği olması yanında, vakıf eksenli yapılan bu hamamlardan elde edilen gelirlerle ihtiyaç sahiplerine çeşitli yardımlar ulaştırılmıştır. Kudüs şehrindeki bugünkü varlıklarını farklı işlevler ile sürdüren bu yapılar, geçmişteki sosyal hizmet uygulamalarının güzel birer örnekleridirler.

3.8.1. Sultan Hamamı (Hamam Es-Sultan)

Sultan Hamamı (Hamam Es-Sultan), Kanuni Sultan Süleyman'ın hanımı Haseki (Hürrem) Sultan'ın destekleriyle Kudüs idarecisi Bayram Çavuş tarafından 1554-1556 yıllarında inşa edilmiştir. Bu hamam ile Osmanlı vakıf geleneği devam ettirilerek hamamdan sağlanan gelirlerle ihtiyaç sahiplerine yardım eli uzatılmıştır. 1840 senesinde terk edilen hamam, 1874 senesi Sultan Abdülaziz döneminde Ermeni Katolik Kilisesine satılarak kiliseye çevrilip işlevi değiştirilmiştir. Günümüzde de hamam olarak değil, bir kısmı Ermeni Katolik Kilisesi olarak bir kısmı da hediyelik eşya dükkanı olarak kullanılmaktadır. Bu yer, Hristiyanlık inancındaki hac yolu (çile yolu) noktalarından 3. durak olarak kabul edilmesi nedeniyle önemlidir (Kızılaslan, 2021, s. 160).

Fotoğraf 3.19. Sultan Hamamı (Hamam Es-Sultan)

Kaynak: (Kızılaslan, 2021, s. 162).

3.8.2. Sitti Meryem (Esbat Kapısı) Hamamı

Sitti Meryem (Esbat Kapısı) Hamamı, kadim Kudüs şehrinin Esbat Kapısı girişinde bulunmaktadır. Bu yapının içine bakıp iç kısmı görülmedikçe yapıdan geriye herhangi bir iz bırakılmadığından dolayı bu yerin geçmişte Osmanlı hamamı olduğu bilinmemektedir. Bugün varlığını sürdüren binanın 1878 tarihli olduğunu bilmekteyiz. Günümüzdeki yapı hamam olarak değil, kilise deposu olarak işlev görmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Kudüs şehrinde yaptırdığı eserlerden olan Sitti Meryem Çeşmesi de Sitti Meryem Hamamının ön tarafındadır ve günümüzde varlığını halen sürdürmektedir. Yıllar içerisinde işlevini yitiren Sitti Meryem Hamamı, 1856'da Kırım Savaşındaki desteklerinden ötürü Sultan Abdülmecit tarafından Fransa İmparatoru III. Napolyon'a hediye olarak verilmiş ve akabinde Fransızlar eliyle kiliseye çevrilmiştir (Kızılaslan, 2021, s. 178).

Fotoğraf 3.20. Sitti Meryem (Esbat Kapısı) Hamamı

Kaynak: (Kızılaslan, 2021, s. 173).

3.9. OSMANLI YÖNETİMİNDEKİ KUDÜS'TE RAMAZAN

Osmanlı Yönetimindeki Kudüs'te farklı dinlerin bayramları üç semavi dinin mensuplarınca karşılıklı hoşgörü içerisinde geçtiği söylenmektedir. Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin, birbirlerinin dini bayram törenlerine iştirak ettikleri, tarihçilerin döneme ilişkin verdikleri bilgilerde görülmektedir. Ramazan'da, Müslümanların oturduğu mahallelerde, Ramazan konulu şarkılar söylendiği anlatılmaktadır. Hatta Kudüs'ün bu dönemdeki Ramazan aylarında Hacivat-Karagöz (Avaz-Karagöz) gölge oyunu canlandırılıp seslendirildiği bilinmektedir. Günümüzdeki Kudüs'te, Osmanlı Dönemi'nden beri devam eden Ramazan geleneklerine de rastlamak mümkündür. Ramazan gecelerinde sahur vakti öncesi Kudüs sokaklarında ramazan davulcusuna (musahharati) rastlamak mümkündür. Ayrıca Osmanlı Dönemi Kudüs'ündeki modernleşme çalışmaları da, Kudüs'teki sosyal hayata inkişaf etmiştir. İlk gaz lambası, ilk elektrik enerjisi ve ilk motorlu araç, son dönem Osmanlı Kudüs'ündeki yeniliklerden ve Kudüs halkının hizmetine sunulan sosyal hizmet çalışmalarındandır (Turan, 2007, s. 75).

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, bir bilim ve uygulama alanı olarak sosyal hizmet bilimi doğmadan önce var olan sosyal yardım faaliyetleri, sosyal kurumlar ve ilgili eserlerin, Osmanlı idaresinde bulunan Kudüs şehrindeki örnekleri ele alınmıştır. 1516-1917 yılları arasını kapsayacak şekilde incelenen ve belirtilen yıllar arasında, Osmanlılar tarafından Kudüs'te yapılan sosyal yardım çalışmalarını inşa edilen eserler penceresinden değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaç ile çalışmada sosyal hizmet olgusu ve sosyal hizmetin tarihsel süreci özetlenerek Osmanlı Dönemi Kudüs tarihindeki (1516-1917) sosyal yardım uygulamalarına ve Osmanlılar tarafından Kudüs'te yapılan sosyal yardım çalışmalarına yer verilmiştir. Sosyal hizmet bir bilim haline gelmeden sanayi devri öncesinde, Osmanlı'daki geleneksel sosyal yardım ağları Batı'ya göre daha iyi işlemekteydi. Osmanlı devleti, bir İslam ülkesi olarak çok kapsamlı sosyal kurumlar ortaya çıkarmıştır; bunun bir örneği de Kudüs şehrinde meydana getirilmiştir. Semavi dinlerin tümü için kutsal sayılan Kudüs şehri, barış ve esenliğin yanında, dinsel hoşgörü ve yardımlaşmayı da bayraklaştıran bir şehirdir. Kudüs şehrinde, kurumsallaşmış sosyal yardım uygulamaları da mevcuttur. Sembol bir şehir olan Kudüs'teki sosyal dayanışma ağlarına, sosyal hizmet perspektifinden bakmanın, günümüzde yaşanan çatışma ve şiddet eksenli sorunlara yeni bir bakış açısı kazandırabileceği düşünülmüştür. Ayrıca, çalışmanın sonunda zihne oturtulan izlenimlerin, tarihsel olarak gerçekleştirilen sosyal yardım uygulamalarını, günümüz sosyal hizmetinin bakış açısıyla değerlendirilebilmesine katkı sağlaması beklenmiştir.

Sosyal hizmet uygulamalarını tanımak, Osmanlı Dönemi Kudüs tarihindeki sosyal yardım uygulamalarını, 1516-1917 yılları arasını kapsayacak şekilde incelemek ve belirtilen yıllar arasında, Osmanlılar tarafından Kudüs'te yapılan sosyal yardım çalışmalarını inşa edilen eserler penceresinden değerlendirmek, akademik çalışmalar anlamında bir boşluk ve bu anlamda bir gereklilik olduğu düşünülmüştür. Bu tez çalışmasıyla birlikte "Osmanlı Dönemi Kudüs Tarihindeki Sosyal Hizmet Uygulamalarının Değerlendirilmesi (1516-1917)" konusu incelenmeye, literatüre katkı sağlanmaya ve yapılabilecek diğer çalışmalara yol gösterilmeye çalışılmıştır.

Sosyal hizmet uygulamalarını tanıyıp bilmek ve bu uygulamaları tarihsel düzlemde değerlendirmek, insanlık tarihiyle birlikte incelenmesi gereken bir durumdur.

Sosyal hizmet uygulamalarının çeşitliliği, tarihin zenginliğiyle eşdeğer biçimdedir. Sosyal hizmet uygulamalarını; yapısı, tarihi ve mekanıyla inceleyerek değerlendirmek ise sosyal hizmet olgusu ve mesleğinin zeminini sağlamlaştırıp günümüz sosyal hizmet uygulamalarına katkı sağlamaktadır.

Tezin birinci bölümünde, sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamaları başlığı altında tezin yazılmasındaki temel olan sosyal hizmet kavramı, sosyal hizmet uygulamaları, sosyal yardım ve sosyal yardım kuruluşları ile vakıflar üzerinde durularak gerekli tanımlamalar ve açıklamalar yapılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde, Kudüs tarihi ve Osmanlı döneminde Kudüs başlığı çerçevesinde Kudüs'ün anlamı ve önemi, Kudüs ile ilgili bilmemiz gerekenler ve Kudüs tarihi, Osmanlı Dönemi'nde Kudüs ve Osmanlı Devleti tarafından Kudüs'te yapılan eserler bağlamında Osmanlı hakimiyetinde bulunan Kudüs'teki sosyal yardım uygulamaları ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde ise Osmanlı dönemi Kudüs tarihindeki sosyal yardım uygulamaları ve sosyal kurumlar başlığı perspektifinde mescidler ile camiler, şadırvanlar, sebiller, medreseler, kubbeler, şehir kaleleri ile kapılar, hamamlar ve Ramazan ayı aracılığıyla gerçekleştirilen sosyal uygulamalar; çocuklara, gençlere, yaşlılara, hastalara, yoksullara, engellilere ve göçmenlere yönelik sosyal yardım çalışmaları üzerinden incelenmiştir.

Tez çalışmasında, Osmanlı dönemi Kudüs şehrindeki sosyal yardım verileri elde edilmiştir. Çalışma özgün olup benzer çalışmalar yok denecek düzeydedir. Bu çalışmada toplanan veriler ile Kudüs'ün tarihinin aydınlatılması, bugününe fayda sağlaması ve geleceğine ışık tutması sağlanmıştır.

Kudüs ile ilgili bilmemiz gerekenler ve Kudüs tarihinden bahsedilirken geçmişten günümüze konunun anlaşılması babında bu bölüm uzunca tutulmaya çalışılmış, tarihsel perspektiften kopuk bir çalışma olmamasına özen gösterilmiştir. Zira böyle yapılmadığı takdirde araştırmadan elde edilen bulgular ve ortaya konulan sonuçlar eksik kalacak, yorumlama noktasında ise zorlanılacaktı. Yapılan analizler ve araştırma sonuçlarının alana sağladığı katkı, bu alanda yapılabilecek çeşitli çalışmalar için öneri sağlamaya yeterli düzeydedir.

Kudüs şehrinin, ilk insan Hz. Adem ile başlayan tarihi serüveni, Kenanlılar, İbraniler, Asurlular, Babiller, Persler, Yunanlar, Romalılar, Bizanslılar, Raşid Halifeler,

Emeviler, Abbasiler, Haçlılar, Tolunoğulları, İhşidiler, Fatımiler, Selçuklular, Eyyubiler, Memlûkler ve Osmanlı dönemleriyle devam ettiği ve bu dönemlerin tümünden bahsedildiği bir çalışma ortaya konulmuştur. Ayrıca Kudüs şehrinde bir dönem bulunan, yaşayan ve hükmeden önemli kişilikler, peygamberler, halifeler, sahabeler, imparatorlar, sultanlar ve hükümdarlar da çalışmaya konu olmuşlardır.

İnsanlık ve İslam tarihinde yer edinen Müslümanlar, sosyal yardım uygulamasının her çağda en güzel örnekliklerini göstermiş ve sosyal hizmet alanının bir disiplin haline gelmesi tarihine kadar da, sosyal yardım çalışmalarının zirve şekillerini tarihi bir gerçeklik olarak önümüze koymuşlardır.

Bu tez ile Osmanlı Dönemi Kudüs tarihinde (1516-1917) yapılan dört adet mescit/cami, bir adet şadırvan, üç adet sebil/çeşme, dört adet medrese, iki adet kubbe, iki adet sur kapısı, bir adet kale, bir adet saat kulesi ve iki adet hamam olmak üzere toplamda 20 adet eser incelenmiş ve fotoğraflarla tanıtılmıştır. İncelenen ve tanıtılan bu yapılar, Osmanlı Dönemi Kudüs tarihindeki vakıf çalışmaları ve sosyal yardım uygulamaları açısından dikkate değer eserlerdir. İkinci bölümdeki her bir alt başlık kendi içerisinde mescit/cami, şadırvan, sebil/çeşme, medrese, kubbe, kapı, kale, saat kulesi ve hamam olmak üzere belli bir sıra ve sınıflandırma ile ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Osmanlı Dönemi Kudüs tarihi (1516-1917) dönemindeki sosyal yardım uygulamaları, Osmanlı Devleti tarafından Kudüs'te yapılan eserler bağlamından değerlendirilmiştir. Daha çok vakıf hizmetleri adı altında yapılan dönemsel çalışmalar aslında çocuklara, yetimlere, gençlere, yaşlılara, kadınlara, yoksullara, engellilere, göçmenlere ve sağlığa yönelik sosyal hizmet uygulamalarının temellerini oluşturmuştur. Toplumdaki dezavantajlı gruplara yönelik yürütülen mimari eser odaklı vakıf ve hizmet çalışmaları, sosyal hizmet tarihinde önemli bir alanı ortaya çıkarmakta ve detaylıca incelenmeyi beklemektedir. Sosyal hizmet uygulamalarının temelini oluşturan vakıf çalışmalarına, İslam ve Müslümanların tarihinde sıklıkla rast gelmekteyiz. İslam ve Müslümanların tarihi içerisinde kendine önemli bir yer bulan Osmanlı Devleti tarihi de, gerek hükmettiği üç kıtada gerekse de hakimiyet kurduğu Kudüs'te mühim vakıf ve hizmet çalışmalarına imza atmış, günümüz sosyal hizmet uygulamaları için de müstesna bir örneklik sağlamıştır.

Osmanlı Devleti hakimiyet kurarak idare ettiđi her Őehirde, tarihteki sosyal hizmet uygulamalarına temel olan vakıf hizmetlerine bųyųk önem vermiŐtir. Bu Őehirler içerisinde bu noktada daha fazla önem verdiđi ũ Őehirden ikisi Mekke ile Medine, diđerisi Kudųs'tųr. Osmanlı Devleti'nden bize kalan bu sosyal yardım eserleri, yok olma tehlikesiyle karŐı karŐıya kalmıŐtır. Osmanlı dönemi Kudųs tarihinde, ũzerinde titizlikle çalıŐılıp korunma altına alınması gereken eserler ve sųrdųrųlmesi gereken sosyal yardım uygulamaları bulunmaktadır. Kudųs Őehrinde korunma altına alınması gereken Osmanlı eserleri, tarihteki iŐlevine dndųrųlmesiyle anlam bulacaktır. Umudumuz, Osmanlı Dönemi Kudųs tarihinde vakıf ve mimari eser eksenli yapılan sosyal yardım uygulamalarının da İsrail iŐgalinden kurtarılıp devam ettirilerek gelecek nesillere miras bırakılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Aldemir, T. (2020). *İnsanlığın Geleceği ve Sivil Toplum*. İstanbul: Tire Kitap.
- Atay, F. R. (2016). *Zeytindağı*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Aydın, M. (2022). *Anahatlarıyla Dinler Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Bartlett, H. M. (1988). *Analyzing Social Work Practice by Fields*. NASW
- Basit, M. İ., Mustafa, H. Z., Muhibi, G. M., Kik, S. S. (Ed.). (2011). *Kudüs Tarihi*. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Başoğlu, T. (2020). “Yardımlaşma”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İsam Yayınları.
- Bayazıt, E. (2019). *Şiirler Sebeb Ey, Risaleler, Gelecek Zaman Risalesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Collins, L. & Lapiere, D. (2018). *Kudüs... Ey Kudüs*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Davutoğlu, A. (2016). *Medeniyetler ve Şehirler*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Erbaş, A., Erbaş, M., Ağırakça, A., Taylan, N., Kılıç, E., Belada, A., Aral, B., Karadaş, C., Aslan, İ., Gökdoğan, G. S., Menekşe, A. N., Görgülü, Ü., & Erincik, B. A. (Ed.). (2022). *Kudüs Mukaddes Miras*. Ankara: Diyanet Yayınları.
- Erbaş, A., Hasanoğlu, E., Güç, A., Erkoçoğlu, F., Köse, O., Kılıç, M., Köse, F. B., Hızlı, M., Dolu, A., Aydın, O., Gündüzöz, G., Ersöz, Ş. N., Gündüz, S., & Kılınç, T. (Ed.). (2024). *Selam Şehri Kudüs*. Ankara: Diyanet Yayınları.
- Erul, B. (2024). *Kudüs ve Aksa*. Ankara: Diyanet Yayınları.
- İnan, A. (2017). *Şiirler Hicret & Tenha Sözler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karadavi, Y. (2010). *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*. (Çev. R. Songül). Nida Yayıncılık. (Orijinal Yayın Tarihi: 1998).
- Kılınç, T. (2024). *Dil ve İşgal Eliezer Ben-Yehuda ve Modern İbranicenin Doğuşu*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kılınç, T. (2018). *Kudüs Yazıları*. İstanbul: Aşina Kitap.
- Kılınç, T. (2019). *Ortadoğu'ya Dair Yirmi Tez*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kılınç, T. (2018). *Seyrüsefer*. İstanbul: Aşina Kitap.
- Kısa, M. (2016). *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*. Konya: Armağan Kitaplar Yediveren Yayın Grubu.

- Kızılaslan, E. (2021). *Kudüs'te Osmanlı Dönemi (1516-1917) Su Yapıları: Çeşme, Sebil, Şadırvan ve Hamam Mimarisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi, SBE.
- Kongar, E. (1972). *Sosyal Çalışma'ya Giriş*. İstanbul: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Köse, F. (2003). *Osmanlı Yönetiminde Kudüs* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi, SBE.
- Maalouf, A. (2019). *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. (Çev. A. Berktaş). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi: 1983).
- Özdemir, U. (2018). *Sosyal Hizmetin Ne'liği - Kavramlar, Tanımlar, Metodoloji - Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Pakdil, N. (2014). *Anneler ve Kudüsler*. İstanbul: Edebiyat Dergisi Yayınları.
- Pincus, A. & Minehan, A. (1973). *Social Work Practice: Model and Method*. F. E. Peacock Publishers.
- Sheafor, B. W. & Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Sırma, İ. S. (2017). *Müslümanların Tarihi 5*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Şikaki, F. (1997). *İslami Hareket ve Kudüs*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Tekin, F. (2019). *Hz. Peygamber (sas) Döneminde Sosyal Hizmetler*. İstanbul: Siyer Yayınları.
- Tuncay, T. ve Tekin H. H. (2022). *Sosyal Hizmet Mesleğinin ABC'si*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Turan, S. (2007). *Allah'a İsmarladık Kudüs*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Yaşar, F. T., Özcan, S. A., & Kor, Z. T. (2011). *Siyonizm Düşündüğü İşgal Gerçeğine Filistin*. İstanbul: İHH Kitap.
- Yelgün, A. (2020). *İbrahimi Duruş ve Kudüs*. İstanbul: Tahlil Yayınları.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2012). *Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: SABEV Yayınları.
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: Nika Yayınevi.